

LES TROIS PRINCIPAUX MANUSCRITS
DE
L'APOLOGÉTIQUE DE TERTULLIEN

PAR

J. P. WALTZING

professeur à l'Université de Liège

On sait que la tradition manuscrite (1) de l'*Apologétique* diffère de celle des autres œuvres de Tertullien. Cette éloquente défense du christianisme, exempte de l'hérésie montaniste, eut probablement plus de lecteurs et une vogue plus grande et plus longue que les autres traités. Quoi qu'il en soit, les trois manuscrits principaux de l'*Apologétique* sont :

1° Le *Codex Parisinus* 1623 (P), qui ne contient que l'*Apologétique*. Il est en parchemin et d'une belle écriture du xe siècle. Sur la première page, on lit : *Claudii Puleanij*. Le titre est : *Apologyticum Tertulliani de ignorantia in Christo Iesu* (2).

2° Le *Codex Montispessulanus* H, 54 (M), en parchemin, d'une écriture très lisible, mais beaucoup moins soignée, du xie siècle. C'est un grand in-folio à deux colonnes. Il en reste 1213 colonnes. Après six autres écrits de Tertullien, l'*Apologétique* remplit les colonnes 1119 à 1213, mais la fin manque, depuis les mots *inculcationibus densamus* du chap. 39, 3. En tête du ms. on lit : *Tertulliani opera ex libris collegii*

(1) Sur les mss. de Tertullien, voyez M. SCHANZ, *Gesch. der roem. Literatur*, IIIe (1903), p. 349-350, où l'on trouvera cités les travaux de Klusmann, Kroymann, Callewaert, etc.

(2) Les mots *de ignorantia in Christo Iesu* devraient former le titre du premier chapitre.

Oratorii Trecentensis (Troyes) ; à la dernière page, il porte ces mots : *P. Pithoei*. Il a donc appartenu à Pierre Pithou et après la mort du célèbre jurisconsulte (1596), il passa à la bibliothèque de la ville de Montpellier. En tête de l'*Apologétique*, on lit : *Apologiticum Tertulliani Cap(ut) de ignorantia in Christo Iesu*.

Le premier de ces deux manuscrits est de beaucoup supérieur au second pour la correction du texte. L'un et l'autre appartiennent à la même famille de la tradition manuscrite, car ils se ressemblent beaucoup, comme on verra. Cette famille comprenait tout le *corpus* des écrits de Tertullien (1), tandis que le troisième ms, que nous allons décrire, représente une tradition spéciale à l'*Apologétique*.

3° Le *Codex Fuldensis* (F) que nous ne connaissons plus que par la collation faite au xvie siècle par Modius. Ce ms différerait tant des précédents que l'on doit admettre qu'il dérive d'une récénsion tout à fait différente, plus ancienne ou du moins meilleure.

Ce qu'on dit ordinairement de la collation de Modius nous paraît si inexact que nous devons en refaire brièvement l'histoire.

Le philologue François de Maulde (2), gentilhomme flamand, était un ardent chercheur et collationneur de manuscrits. De septembre à décembre 1584, il séjourna à Fulda

(1) La tradition commune au *corpus* est représentée par un autre ms., qui ne contient malheureusement pas l'*Apologétique* : c'est le *codex Parisinus* 1622 ou *Agobardinus*, plus ancien (du ixe siècle), et plus correct que les autres.

(2) François de Maulde ou Modius naquit à Oudenbourg en Flandre le 4 août 1536. Il mourut à Aire, où il était chanoine le 22 janvier 1597. Voy. L. ROERSCH dans l'*Histoire d'Oudenbourg* (Bruges, 1873) par E. Feys et D. Vande Casteele, t. I, p. 593-600; A. ROERSCH, notice dans la *Biographie nationale*, t. XIV, col. 921-935; *La bibliothèque de François Modius* (192e livraison du *Bull. hist. de la Société des Antiquaires de la Morinie*, 1900); *Les aventures d'un gentilhomme flamand* (*Revue Générale*, Bruxelles, mai-juin 1907); *Particularités concernant Modius* (*Musée Belge*, janvier 1908, avec portrait de Modius). Ce dernier article est un supplément à l'ouvrage important de PAUL LEHMANN, *Franciscus Modius als Handschriftenforscher* (Munich, C. H. Beck, 1908. 132 pp.), dans *Quellen und Untersuch. zur latein. Philologie des Mittelalters* hrsg. von L. Traube, III, 1). Voyez aussi : C. CALLEWAERT, *Le Codex Fuldensis le meilleur ms. de l'Apologiticum de Tertullien* (*Revue d'hist. et de litt. relig.*, t. VII, 1902, n°s 2 et 3).

pour dépouiller les mss de la riche bibliothèque du monastère (1) et notamment un ms qui contenait l'*Apologétique* et le traité *Adversus Iudaeos*. Sa collation de ces deux écrits est faite d'après l'édition publiée en 1580 par Laurent de la Barre, à Paris. Il n'en fit pas usage, mais de son vivant, elle passa aux mains de M. Welser d'Augsbourg qui la communiqua à Gaspar Schoppius.

Celui-ci l'envoya à Franciscus Junius qui était occupé à faire imprimer une nouvelle édition de Tertullien et la reçut trop tard pour la mettre à profit. Il y trouva tant d'excellentes leçons qu'il la fit imprimer tout entière en appendice à son édition qui parut en 1597 (*Franekerae*, 2 voll.) (2). C'est ainsi qu'elle nous a été conservée, et cela est heureux, parce que les mss de Fulda ont été dispersés et qu'on a fait de stériles recherches pour retrouver celui de Tertullien.

L'édition de Junius elle-même est devenue rare : c'est en vain que nous l'avons cherchée en Belgique et M. Callewaert a dû s'en rapporter à l'apparat critique d'Oehler pour écrire l'intéressante étude que nous avons citée plus haut. C'est à cause de cette rareté qu'on parle souvent de la collation de Junius sans l'avoir vue et qu'on répète les erreurs commises par d'autres.

Cela est fort regrettable, car il fallait trancher la question de savoir si la tradition représentée par ce ms vaut mieux que l'autre, et pour résoudre ce délicat problème il était indispensable d'avoir une idée exacte du *codex Fuldensis* (3).

(1) La bibl. royale de Munich possède un ms autographe de Modius (*Codex Gallicus* 399), où il dit lui-même : *Id. sept. veni Fuldam, ubi excussi bibliothecam illam nobis usque 12 Decembris 1584*. Voy. LEHMANN, p. 86 ; CALLEWAERT, p. 324.

(2) Modius était mort le 22 janvier de la même année, à l'âge de 40 ans. A. ROERSCH, dans le *Musée Belge*, 1908, p. 83.

(3) Sur ce problème, voy. l'article de C. CALLEWAERT, cité p. 182, n. 1, et la Préface de G. RAUSCHEN, dans son édition de l'*Apologétique*. Suivant Callewaert, le *codex Fuldensis* est le meilleur ms de l'*Apologétique* ; il est exempt de corrections intentionnelles. Rauschen admet que le *codex Fuldensis* est supérieur aux autres, mais non qu'il est exempt de corrections intentionnelles ; suivant lui, il faut donc faire un choix parmi les variantes.

Or, voici l'erreur grave qui se transmet d'un éditeur à l'autre depuis toujours. On regarde la collation de Modius, telle qu'on la trouve dans Junius, comme ne donnant que des variantes tirées du *codex Fuldensis*. On aurait évité cette erreur si l'on avait lu attentivement l'avis au lecteur de Franciscus Junius (1), qui nous fait l'histoire de la collation de Modius. A cause de son importance, nous le reproduisons ici.

CHRISTIANO LECTORI S.

Quum hoc Septimii Tertulliani opus totum iam adornatum esset, commode scripsit e Noricis iuvenis eruditissimus et horum studiorum amantissimus Gaspar Schoppius Francus ad me, et se instituto meo faventem praebuit officiosissime. Misit enim opportune accessionem huius operis non contemnendam, quam cum meis notis et observationibus publico iuri addicerem. Est autem haec accessio, variantium lectionum in Apologeticum et librum adversus Iudaeos indiculus, quas ex mss. membranarum collatione ante complureis annos praesertim ex ms. Fuldensis $\sigma\mu\beta\omicron\lambda\eta$, vir doctissimus Franciscus Modius Brugensis observaverat. Habuerat eas apud se vir amplissimus M. Velserus Augustanus Consularis et Annalium scriptor accuratissimus per diu. Et ne semper iacerent otiosae, cum Schoppio antiquitatis scientissimo amice communicaverat. Horum itaque fide, Christiane Lector, visum est variantes lectiones illas reliquo operi nostro adtexere, et suo auctori reddere : quod officium nec illis ingratum confido fore a quibus oblatum est. nec inutile Reip. litterariae nostrae. Habet enim hic Indiculus variantes lectiones sanequam optimas. et quae auctoris stilum tam sapiunt quam quod maxime. Id quidem verum est collationem fuisse factam cum eo exemplari quod Renatus Laurentius Lutetiae Parisiorum anno MDLXXX Barraeo auctore ediderat. Quod exemplar multis modis superavit Pamelianae editionis fides, quae post biennium ferme sequuta est. Atque hinc factum, ut auctoris verba ad quae variae lectiones adscribuntur, Parisiensi illi editioni respondeant. Sed haec res adiumento potius Lectori diligenti, quam impedimento futura est. Sic enim videtur magis publico commodatum esse, quum et Barreanae lectionis habentur rudera, et Pamelianae emendationis (quarum multae praerogativo suffragio optimi illius ms Fuldensis et auctoritate firmanantur) ante oculos sunt, et multae etiam longe meliores utraque illa ex mss. proferuntur. Nolim gravissimo auctori rem suam, Schoppio nostro et aliis per quos res haec collata est laudem suam, pio Lectori fructum suum interverti : cum iuris praeceptum commune sit, IUS SUUM CUIQUE TRIBUERE. Tu itaque, Christiane Lector, his feliciter utare et Vale.

(1) Dans le titre, cet appendice n'est pas mentionné.

Il faut remarquer les mots : *Variantium lectionum in Apologeticum et librum adversus Iudaeos indiculus, quas ex MSS membranarum collatione ante complureis annos praesertim ex MS Fuldensis* συμβολῇ, vir doctissimus Franciscus Modius Brugensis observaverat.

C'est tout ce que nous savons des variantes de Modius : elles proviennent de la collation des mss de Tertullien et surtout du ms de Fulda, nous dit Junius, donc pas seulement du *codex Fuldensis*, comme on l'a cru jusqu'ici.

D'où est venue cette erreur fatale? Peut-être de Junius lui-même qui ne parle que d'un ms. à la fin du même avis au lecteur et qui, dans l'*indiculus*, ne donne comme source de chaque variante que *le* manuscrit ou *un* manuscrit (*ms*). La distinction qu'il fait d'abord est pourtant si nette et si claire que nous n'avons pas le droit d'hésiter : les variantes de Modius sont puisées à plus d'une source. Si Junius, après Modius sans doute, s'abstient de spécifier dans son *indiculus*, s'il répète toujours *ms*, comme si toutes les variantes étaient tirées du même codex, ce fait ne saurait pas prévaloir contre la phrase citée ci-dessus. Il s'agit donc chaque fois d'un ms et non pas *du* ms. Il y a certes là un étrange défaut de méthode, imputable à Modius : il devait distinguer les mss collationnés par lui et indiquer la source de chaque leçon. C'est un malheur qu'il ne l'ait pas fait, mais il n'y a pas de raison pour ne pas croire Junius sur parole.

C'est donc à tort qu'on attribue toujours au *codex Fuldensis* toutes les leçons conservées par Modius et c'est sans doute la cause pour laquelle on n'a pas pu s'entendre sur la valeur de ce ms. A côté de leçons excellentes, d'une authenticité évidente, Modius a noté des leçons évidemment fausses.

Pourra-t-on jamais faire le départ de ce qui revient au *Fuldensis* et de ce qui appartient aux autres mss de Modius? Non sans doute, à moins qu'on n'attribue au *Fuldensis* ce qui est évidemment bon et aux autres ce qui est

évidemment mauvais. Mais ce serait un cercle vicieux, car ce serait déclarer d'avance que le *Fuldensis* est un excellent ms, le meilleur des mss de Tertullien et c'est précisément la question à résoudre.

S'il en est ainsi, il faudra continuer à se montrer éclectique, comme on l'a fait jusqu'ici, et juger de la valeur de chaque variante en particulier.

Mais nous n'avons pas l'intention de discuter ici cette question si importante pour l'établissement du texte de l'*Apologétique* ; nous voulons seulement mettre sous les yeux du lecteur les éléments que nous possédons pour la résoudre. C'est, d'une part, le texte même de la collation de Modius que plus d'un ami de Tertullien sera heureux de voir réimprimé à cause de la rareté de l'édition de Junius ; c'est, d'autre part, une collation complète des deux manuscrits que nous avons décrits, les meilleurs de la tradition commune au *corpus Tertullianum*. Nous avons pris pour base l'édition récente de Rauschen, de beaucoup supérieure à toutes les autres, et nous n'avons noté que les différences que les deux mss présentent avec cette édition (1).

Sans vouloir entrer dans la discussion, nous ferons une observation. Il arrive souvent que le *Parisinus* 1623 et le *Montispezzulanus* H, 54, d'une part, présentent une leçon très admissible et que la leçon toute différente du *Fuldensis*, d'autre part, conviendrait tout aussi bien. La différence entre les deux leçons également bonnes n'est pas minime : elle porte souvent sur plusieurs mots à la fois. Peut-on croire que des différences si grandes proviennent d'un scribe ou d'un éditeur ? ou ne faut-il pas se demander plutôt si Tertullien, qui revoyait ses écrits et les traduisait en grec, n'a pas donné lui-même une édition revue et corrigée, d'où dériverait le *codex Fuldensis* ? Nous ne voulons pas nous prononcer pour le moment.

(1) L'édition de l'*Apologétique*, que M. H. Hoppe prépare pour le *Corpus scriptorum eccl. lat.* de Vienne, nous donnera sans doute les principales variantes de tous les mss. En attendant qu'elle paraisse, nous croyons rendre service en publiant notre travail.

Nous devons à M. H. Hoppe la connaissance d'un ms. de la *Stadtbibliothek* de Brême, C, 48, qui contient un fragment important de la collation de Modius, du chap. Ier au chap. XIV fin (1). Ce ms ne diffère pas beaucoup de Junius, mais il en diffère trop pour avoir été copié sur l'édition de 1597. C'est probablement une copie faite sur l'autographe de Modius, car elle ne peut être le commencement de l'autographe lui-même, comme le pense Lehmann, qui dit (p. 80) que le ms de Brême est de la main de Modius. Nous indiquerons par *B* les variantes du ms de Brême, que le bibliothécaire de la ville a bien voulu nous envoyer à l'Université de Liège. Ces variantes, bien que peu nombreuses, suffisent pour prouver que Junius n'a pas toujours reproduit tout à fait correctement les notes manuscrites de Modius et cette constatation ne manque pas d'importance.

Disons enfin que nous ne notons pas les nombreuses graphies fautives de *M*, telles que *reddarguimus* (I, 5), *hoderunt* (ib.), *condempnat* (I, 6), *caessant* (ib.), *estimationem* (I, 8), *inquit* (I, 10).

(1) Ce ms a 17 centim. de haut sur 10 de large. Il contient des variantes de Paul Diacre, S. Cyprien, Tertullien, etc. Il est d'une belle écriture, régulière, d'humaniste du xvie siècle. Pages 131-146 : *Variantes lectiones in Tertulliani Apologeticum adversus gentes et Librum adversus Iudaeos ex manuscripto Fuldano longe optimo. Collatus est autem ille scriptus codex cum editione Renati Laurentii Paris. a^o 80.* — Cette copie de Brême n'a pas été faite sur Junius ; elle en diffère trop. Ce n'est pas l'autographe de Modius non plus, car elle est incomplète et on lit à la fin (p. 140) : *Cetera vide in editione Juniana.* Le copiste semble donc avoir copié directement sur le ms de Modius ; arrivé à la page 140, il paraît s'être aperçu que son travail était inutile, le ms de Modius ayant été imprimé par Junius, et il renvoie à celui-ci pour le reste.

P = Codex Parisinus 1623
M = Codex Montispessulanus H, 54.
F = Codicis Fuldensis aliorumque variae lectiones a
 Modio exscriptae, a Iunio editae.
B = Codicis Bremensis eadem lectiones (a cap. I
 ad finem cap. XIV) manu scriptae.

IN TERTULLIANI

APOLOGETICUM

LECTIONES VARIAE

CAP. I.

I, 1. [PAG. IX] (*) Et aedito ipso fere vertice] Ms. *Et edito, in ipso fere vert.* quod probo.

Palam describere] ms. *Palam dispicere.*

Ad hanc solam speciem] ms. *ad hanc solam tantum sp.* non probo.

Iudicijs (indiciis *B*) nimis operata] ms. *iudicijs animis operata infestatio sectae huius os obstruit defensionis, liceat. etc.* Illud, *animis*, non probo : caetera per me terantur licet. (**)

Ici, B a cette note :

Quid hinc deperit] ms. quid hic dep.

3. [PAG. X] An hoc magis] ms. *deest* τὸ *An.*

Damnare non possint] ms. *d. n. poterant, fortasse poterunt.*

4. Hanc itaque primam] ms. *hanc igitur pr.*

Apologyticum Tertulliani de ignorantia in Christo Iesu P ; Apologiticum Tertulliani cap(ut) de ignorantia in christo iesu M.

I, 1. Romani] o Romani (o. s. l. m. 2 P). — in aperto et edito ipso fere PM. — dispicere] P ; describere M. — os obstruit] os *om.* PM.

2. conditione] *sic semper* in P ; conductione *fere semper* in M, raro conditione.

3. inauditam] auditam PM.

4. collocamus PM. — excussare P¹, excusare P²M. — cognoscitur P ; gnoscitur M.

5. notia M. — aprobanda M.

(*) Page 9 de Laurent de la Barre.

(**) *B* omet ordinairement l'appréciation des variantes par Modius.

Odium erga nomen [Christianum] ms. *odij erga nomen Christianorum*.

Propterea oderint homines, quia] ms. *propterea oderunt, quia. non male.*

6. Quia ignorabant quale esset, quod oderant, simul ut desinant ignorare cessant et odisse] ms. *quia ignorabant, simul desinunt ignorare, cessant et odisse.*

Quanti et denotantur] ms. *quanti denotamur.*

Ici, B a ces deux notes :

Civitatem etc.] ms. *obsessam vociferantur civitatem.*

Et dignitatem] ms. *etiam dignitatem trans.*

8. [PAG. XI] Nec tamen hoc ipso modo] ms. *nec tamen ex hoc ipso m. (modo B).*

Proprius (propius B) expediri] ms. *experiri.*

Urbana curiositas] ms. *curiositas humana.*

Denotasset imprudentes de prudentibus] ms. *denotasset. Imprudentes de prudentibus iudicantes malunt qui iam oderunt. Adeo praeiudicant id esse quod non poterant odisse si sciant, quando si nullum odii meritum deprehendatur, optimum utique etc. mutilum.*

9. Odii detrahatur] ms. *odio detrah.*

Iustitiae ipsius auctoritate] m. *iustitiae ipsius gloriae. Sed non ideo, inquit, bonum praeiudicatur, quia multos, etc.*

10. Malum praeformantur] ms. *m. reformantur.*

11. Trepidant depraehensi (deprehensi B)] ms. *trep. adprehensi.*

Condemnati moerent, dinum : etc.] ms. *damnati m. enumerant in semetipsos mentis malae ignaviam, vel fato.*

Quia malum agnoscunt] ms. *quod m. ag. rectissime (quod mal. a. B).*

12. Christianis vero etc.] ms. *Christianos (Christianus B) vero nihil simile.*

13. Naturam mali non] ms. *naturalia mali non.*

Et poena felicitas] ms. *et p. victoria. eleganter.*

Qui revinceris] ms. *quod revinceris (quod revin. B).*

6. quia ignorabant] quia ignorabant quale sit quod oderant PM. — simul P; simul ut M.

8. hoc ipso] M; hoc modo P. — propius] proprius PM.

9. quod nesciunt] quod nesciant PM. — odii meritum] odii debitum PM. — nihil odio] nihil odii PM. — gloria] auctoritate PM.

10. praeiudicatur] om. PM. — perfudit P; perfundit M.

11. apparere PM. — in semet ipsos P; in semet ipso M.

12. quod simile M. — non defendit P; non fendit M.

13. naturalia] natura alia PM. — non potest dementia dicere M.

CAP. II.

1. [PAG. XII]. Eiusdem noxae eadem debet tractatio provenire] ms. *eiusdem noxielatis ead. tr. d. intervenire.*

2. Et proprio ore et mercenarij advocatione utuntur] ms. *et proprio et mercenario ore utuntur.*

Ici, B a cette note :

4. confesso eo] ms. confesso eo nomen.

5. Quodcumque falso] ms. *quod de falso.*

Gloria si eruisset] ms. *gloria fuisset, si eruis.*

Comedisset. Atque (atqui B) etc.] ms. *Comedisset. sed nec in isto ex forma malorum iudicandorum agitis. Atque (atqui B).*

[PAG. XIII]. Quibusdam gradu pulsus] ms. *quibusdam de gradu pulsus* (q. de gradu p. B).

De cetero ageret] ms. *de ceteris ag.*

De sacris eorum] ms. *de sacramento eorum. i. coniuratione.*

9. Quam oblatio. Damnatis ergo] *quam oblationem. Damn. itaque.*

10. [PAG. XIV]. Extorquetis admissi] ms. *exquiritis admiss.*

11. Quo perversius cum] ms. *quod perversius est, cum.*

12. Laniari iubere] ms. *lan. debere.*

Circa nos nocentes] ms. *circa nocentes, erga nos innocentissimos, quasi* (cum quasi, etc. B).

A vobis sciatis] ms. *a vobis putatis.*

13. Elaboratis audire] ms. *audire laboratis.*

14. Suspecta sit nobis] ms. *S. s. vobis.*

II, 2. et proprio et mercenario ore] et proprio ore et mercennaria advocatione PM. — nec liceat] P; neliceat M.

4. vel sacrilegii vel incesti publici hostis M. — elogiis] eulogiis PM.

5. II. Contra inquisitionem P.

Cap(ut) II. Contra inquisitionem M.

5. oporteret] P; oportet M. — quot (bis)] quod PM (bis).

6. de gradu] gradu PM. — quid] P; quod M.

7. Christo ut deo] Christo et deo PM. — et ad confederandam] P; et conferendam M. — prohibentem] prohibentes PM.

8. temetipsam PM. — vestigandis P; investigandis M. — inquisitio P; inquisitionem M.

10. Sed nec in illo] Itaque nec in illo PM. — de confesso P; confesso M. — homicidium quid sit P; homicidium quo scito: quod scit nihil hominus M.

12. circa nos nocentes PM. — ergo nos innocentissimos iudicatis P; ergo innocentissimos iudicantis M.

13. Hoo sum inquit quod queris M. — quid facere sinigare M.

14. adversus natura M. — hoc senatu consultit M.

Quae nos adversantur (adversus B)] ms. *quae vos ad.* (quae vos adv. B [= *adversus*]).

Dominatio vestra est] ms. *abest tō Vestra. et recte.*

15. Soli quaestioni temperantur] ms. *solos quaestioni temperatur.* (Servire legem] ms. *servate legem B*).

Ici, B a cette note :

Servire legem] ms. *servate legem.*

Necessarium et si confessione] ms. *necessarijs etiam si confessione praeveniantur. Vacabunt sententiae : ceditur debito poenae, nocens expungendus. etc.*

16. [PAG. XV]. Nobis non licet hoc velle] tō *Nobis abest a ms. Negare ut solvas] ms. n. ut absolvus.*

17. Vis ergo neget] ms. *vis ut neget.*

Invitum, nec de praeterito reum] ms. *Invitum jam, nec de praeterito reum (nec d. p. reum B).*

Tribunal de vestra] ms. *tribunal vestrum de vestra.* (trib. vestrum de v. B).

18. Cum igitur] ms. *Cur ig. in omnibus aliter nos disponitis, quam ceteros nocentes, ad unum contentendo, ut de isto.*

[PAG. XVI]. Illius aemulationis inimicum] ms. *Illius aemulae operationis inim.*

19. Damnetur] ms. *damnet.*

20. Sed homicida Christianus] ms. *si hom. Chr.*

Si nullius criminis reus est] ms. *si nullius criminis nomen est, valde ineptum, si solius nominis crimen est.* Elegantissime. videntur Rhenanus in notis ad librum de patientia. (*Appréciation ajoutée en marge dans B.*)

15. adhibebantur P; adhibentur M. — usque ad confessionem praeveniantur vacabunt M; usque ad confessionem [necessariam etiam] si confessione praeveniantur vacabunt P (*cancellos add. m. 2*). — sententiae ceditur] sententia opus est PM. — expungendus P; expugnandus M.

17. non ex fide negaret M. — int(erim) christianus M.

18. de isto nomine] de eo nomine PM. — non scelus aliquid M. — ut homines nolunt M (nolunt P; nolint P²).

19. aemulae rationis P; emulationis M.

20. quod de tabella M. — cur non et incestus PM. — si nullius (nullus P¹) criminis nom(ine) reus est valde incestum si solius PM nomine M).

III, 1. III De nominis exprobratione P.

Cap. III. De nominis exprobratione M.

Bonus vir gaius sed malus, tantum M. — Ego Titium (om. miror Lucium) PM.

CAP. III

1. Sed malus tantum quod Christianus] ms. illa duo, *Sed malus*, omittit. (Venustius, ut opinor B.)

Ego Lucium sapientem] ms. *Ego miror Lucium Titium sapientem virum repente factum Christianum. nemo*, etc. Placet.

2. Ignorant corrumpunt] ms. *ign. inrumpunt*.

5. Ex ipso denotant] m. *ex hoc ipso d*.

In suffragium] ms. *in suffragium enarrantes, quae mulier, quam lasciva, quam festiva! qui iuvenis, quam Lusius, quam amasius, facti sunt Chr.* Est autem Lusius elegantissime forma proverbiali dictum, pro eo quod est, iucundissimae utilitatis administer et artifex salutaris. sumptum a Lysis Arcadiae, ubi Proeti filias curavisse Melampus dicitur in aede Dianae. Auctor Pausanias in Arcadicis.

[PAG. XVII]. 4. Zelotypus, filium] ms. *Zelotypus eiecit, filium iam subiectum*.

Tanti non est bonum esse, quanti odium Christianorum] ms. *tanti non est bonum, quam odium Chr.*

5. Nunc igitur si] ms. *abest tō nunc*.

[PAG. XVIII]. 6. Atque medici] ms. *aeque medici*.

7. Institutione transmissa] ms. *inst. transmissi*.

Probat malam sectam] ms. *probet malum auctorem et malam sectam, is probabit. etc.* quod germanum auctoris putem.

IV, 1. Omnes in christianis non esse, quae in se nesciunt] ms. *homines in Chr. non esse, quae in se non nesciunt, sed etiam ut volunt. (nolunt? B)* ubi versus omissus videtur : caetera ὑπείστανται.

2. praedamnare P; damnare M.

3. quod laudant P; quo laudant M. — quae mulier, qui lasciva, qui festiva? qui iuvenis, qui lucius, qui amasius M; quae mulier, quam lasciva, quam festiva? quis iuvenis, quam lucius, quam amasius P.

4. uxorem iam pudicam P; uxorem pudicam M. — eiecit filium iam] *haec tria verba om.* P et M. — relegavit M; religavit P.

5. barbarum sonat M; barbaram sonat P. — in hominibus innocitius M.

6. de auctoribus P; de actoribus M. — epicuri P² epicurii P¹; epi curei M.

7. transmissi] transmissa PM. — plane si qui probavit malam sectam et ita malum et auctorem, is probabit PM.

8. expugnatur P; expurgatur M. — revincuntur P; revincitur M.

IV, 1. suggillandam P; sugilandum (su corr. ex si) M. — quae in se nesciunt esse PM.

2. Quae illos palam admittentes invenimus] ms. *quae palam adinveniuntur* (ad. *inveniuntur B*).

5. Concurram vobiscum, ut cum] *consistam vobiscum* (nobiscum *B*), *et cum*. quod certe gravius.

CAP. IV.

5. Iam primum quam dure] ms. *iam pr. cum iure definitis dicendo*, *Non licet esse vos, et hoc sine ullo retractatu. etc.*

[PAG. XIX]. 4. Exercetis] ms. *ex arce*.

Quia vultis] ms. *quia non vultis*. optime.

5. Delet, ideo non vultis licere] ms. *debet licere, ideo noluistis licere*.

Lex tua prohibuit] ms. *debet tō tua*.

7. Truncatis et caeditis] ms. *ruspatis et caeditis*. vide in lib. de pallio, cap. 2.

Iudicatos in partes] ms. *judicatos retro in partes*. optime.

9. Proscriptione suffundere] ms. *proscriptio suffundere*. quod est verissimum.

[PAG. XX]. 10. Vos repurgandae] ms. *vobis repurg.*

Annorum numerus] ms. *abest tō numerus*.

Licet non damnentur, cum iniquos] ms. *licet et damnentur* (damnent *B*), *quomodo*.

11. Incestum cur non requirunt. Infanticidia cur] ms. *Incestus sum, cur non requirunt? Infanticidia* (infanticida *B*) *cur*.

2. quae palam adinveniuntur] quae illos (illis *P*¹) palam admittentes invenimus in quibus *PM*. — inridendi *P*; deridendi *M*.

3. sed quō *P* (= quoniam); q(uonia)m *M*. — retractandum *P*; retrandum *M*. — consistam] concurram *PM*. — tutoribus *P*¹; tutoribus *P*²; cultoribus *M*.

4.

III. De inlicito *P*.

De inlicito *M*.

iure] dure *PM*. — quia non vultis] quia vultis *PM*.

5. sine dubio id quod non debet licere fit *M*. — iure prohiberet *P*; iuret prohiberet *M*. — concepta est *P*; cepta est *P*.

6. in secessu *P*; incesso *M*. — iudicarit *P*; iudicaret *M*.

7. ruspatis] truncatis *PM*.

8. tantae *P*; ante *M*.

9. a creditoribus *P*; ac redditoribus *M*.

10. Quot] quod *PM*. — repurgandae *P*; repugnande *M*. — aequitas *P*; aequalitas *M*. — licet et damnent] licet damnent *P*; licent damnent *M*.

11. infanticida *M*; infanticidia *P*.

Quid habeo quod purger] ms. *qui habeo quo purger.*

12. Neque quis fideliter] ms. *neque civis fidel.*

Quod ulciscitur lex] ms. *abest tō lex.*

15. Quae probari se non] ms. *si prob. se non v.*

Non probata dominetur] ms. *non prob. dominatur.*

CAP. V.

1. Senatu probaretur ut] ms. *sen. probatus.*

Iam deo propitius] ms. *abest tō Dec. probat Eusebius.*

[PAG. XXI]. 2. In seculum introivit] ms. *sec. (i. s. B) intravit, annunciata sibi.*

Ipsius divinitatis] ms. *istius divin.*

Revelarat] ms. *revelaverant.*

5. Tum maxime Romae] ms. *maxime Romae (cum m. R. B).*

Sed tali] ms. *abest tō, sed. accrevit ex sequente syll.*

Aliquid grande] ms. *aliquod. (Avant la note précédente dans B).*

4. Sed quia et homo] ms. *sed quia homo.*

Et a quibus damnatos] ms. *abest tō Et.*

6. Accusatoribus damnatione] ms. *accusatorum dam.*

CAP. VI.

V, 7. Truces leges ista (istae B)] ms. *abest tō Truces.*

Exercent impij] ms. *exsequuntur impij.*

12. nulla lex vetat discutit M; nulla lex discuti P.

13. soli P; solam M. — si non P; non M.

V. Contra idola PM.

1. ne qui deus P; nequid eius M (cf, IX, 3). — probatus sit; m. aemulius de deo suo aburno M.

2. intravit] introivit PM. — adnuntiatum PM. — ipsius divinitatis revelaverat PM — respuit P; repuit M.

3. caesariano gladio ferocisse. Sed tali P; cesariano gladio surrexisse. Sed tali M; aliquod bonum grande P¹; grande aliquod bonum P².

4. Sed qua et homo P; sed q(ua) et homo M. — consuestis P; consuetis M.

5. ad hodiernum P; usque ad hodiernum M. — debellatorem P; debellator est M.

6. Marci Aurelij] m. aurelij PM (marc' in margine P).

7. VI. De legibus P.

De legibus M.

7 exequuntur] exercent PM. — quas nullus hadrianus¹ q. o. c. e, nullus vespasianus q. i. d., nullus pius PM. — eradicandi P; eradicaro² M.

Turpes, dementes, vani] ms. *turpes, truces, vani, dementes*.

Paullo post exemplum Vespasiani ante Adriani in ms. legitur.
quas nullus Vesp. q. I. d. nullus Adrianus. idque optime iudicio meo.

VI, 1. [PAG. XXII]. Protectores et cultores] ms. *et ultores*.

2. Senatu submovebant] ms. *sen. submoverunt*. illud adiunctis.
respondet magis.

3. Nam ne vel hieme] ms. *abest tō Nam*.

Lacedaemonij penulam nudis] ms. *Lac. odium penulae lud.*
elegant.

4. Adeo vino abstinere] ms. *a vino* (a. v. = adeo vino B).
abstinerentur.

Trucidata est] ms. *trucidata sit*.

5. Offerre necessitas erat ut spiritu iudicarentur] ms. *off. etiam*
necessitas erat, ut sp. dijudicarentur.

7. [PAG. XXIII]. Quae perspete] ms. *quae specte*.

Cum mysteriis consules] ms. *tum my. suis*.

8. Capitolio prohibitos inferri] ms. *abest tō inferri*.

9. Et instructu] tō *Et* ms. *abest*.

Antiquitatem, et nove de die] ms. *antiquos, sed nove de die v.*

Non custodistis] ms. *non custodistis. Ipsum adhuc quod vide-*
mini. etc.

10. Christianos destinastis] ms. *Chr. destinatis*.

Vestras immolaretis] ms. *Vestras immoletis*.

11. Ut iam inde ad manifestiora pergam] ms. *us viam mihi*
ad man. purgem.

VI, 1. religiosissimi P; religiosissime M (= -ae). — ubtores M; ulto-
res P. — respondeant P; respondent M. — et obsequio pro erga M. —
disciverunt P; disciverus M.

2. quō (= quoniam) P; qm (= quoniam) M. — decim P. — senatus M.
— submovebant PM. — dignitatem P; dignitatum M.

3. lances P; larices M. — nuda. Nam ne vel PM.

Lacedaemonii paenulam PM. — video inter M. (om. et). — de abitu dis-
crimine e relictum M.

4. instituta (corr. ex instituto) P. — unicum digitum M. — attingerat M.

6. quae per annos PM.

7. idem vos PM. — rescidisti M.

8. prohibitos inferri, id est PM.

9. antiquitatem et nove PM. — dum a nobis M. — cumque debuistis PM.

10. ipsum adhuc] adhuc PM. — de quo P; quo M. — iam Romanos-
aras M. — libacho (pro licet Baccho) M. — immolaretis PM.

11. ut iam mihi manifestiora M.

CAP. VII.

VII, 1. [PAG. XXIV]. Pabulo crudae] ms. *pabulo inde*.

Et libidinum] ms. *in libidinum*. accrevit ex praeced.

Inreverecundiam] ms. *verecundiam*.

Qui non eruistis] ms. *qui non eruitis*. melius.

2. De vestra nobis] ms. *de v. vobis*.

5. Atque apparuit inimica esse] ms. *atque inimica est*.

Quot extranei] ms. *tot ext*.

Et natura ipsi] ms. *ex natura etiam ipsi dom. nostri. Cotidie. etc.*

4. In ipsis plurimum] ms. *in ipsis etiam pl*.

5. Iudici reseravit] ms. *iud. reservavit*.

[PAG. XXV]. Uxoribus aliqua immunda] ms. *Uxorib. unquam immunda*. quod est verissimum.

6. Omnibus mysteriis] ms. *omnium mysteriorum*.

Fides adhibeatur] ms. *fides debeatur*.

Proditā interim etiam humanam] ms. *quae prodita etiam hum. recte*.

Quae dum divinae servantur] ms. *dum divinitas servatur*.

7. Ipsi proditores sui] ms. *ipsi sunt pro. s.*

Etiam impiae] ms. *etiam piae*. quod ab auctore putem.

Et arbitris caveant] ms. *etiam ab arbitris c.* (et ab arbitris cav. B).

Nisi si impii] tō Si, ms. *abest*.

8. Quo non aliud] ms. *qua non al.*

Quia velox? an quia] ms. *an quia velox? quia index?* (ms. *quia velox? quia index? an quia B*).

Veri affert] ms. *v. defert*.

VII, 1. incesto P; incestos M. — lenones P; leones M. — in libidinum inpiarum verecundiam] libidinum inpiarum inverecundiam procurent (inverecundia procurrent M) PM.

2. in christianis M.

3. simul veritas atque M; quod P¹; quot P²M.

4. in ipsis plurimum PM.

5. sirenarum (ar s. l.) P. — iudicium M.

6. omnibus mysteriis PM. — debebatur M. — dum divina servantur PM.

7. ipsis M. — etiam impiae PM. — et arbitris PM (om. ab).

8.

VII. De infanticidio P.

De infanticidio. Cap. VIII. M.

8. quia non aliud P¹ corr. — quae nec tunc M. — defert] adfert PM. — sine mendatio vitii M.

9. Rem tradit et exinde] ms. abest tō *Et*.

Fama est hoc Romae factum] ms. *hoc Romae aiunt factum*. sic Pamelius.

11. Fama incerti est, locum non habet] ms. *fama nomen incerti, locum non habet ubi certum est. An famae credat, nisi si inconsideratus? qui sapiens est non credit. In certo omnium est aestimare, quantacunque illa ambitione diffusa est, quantacunque.*

12. Cetera rumoris obscurant] ms. *cetera rum. obscurat*.

15. [PAG. XXVI]. Dispositione naturae] ms. *disp. divinae nat.* quod profecto gravius, et verbis Christi conveniens.

Christianorum hanc] ms. *Christian. quod dicitur semper est, quia quod est desinit dici. Hanc.* Argute dictum et ungue Tertulliani dignum. (ms. *Christ. quod dicitur semper, semper est, quia quod est desinit dici. Hanc B*).

Tantoque spatio in opinionem] ms. *tantoque temporis spatio in op.*

CAP. VIII.

VIII, 1. Credideris, tanti habeas] ms. *crediderit, tanti habeat*.

5. Piaculum n. admiseris] ms. *piaculum enim feceris*.

5. Alia nos opinor natura, Cyclopes] ms. *alij nos op. n. Cynopenae aut Sciapodes*.

7. PAG. XXVII]. Sanguinis virulentiam] ms. *iurulentiam*.

8. Quod si noluerint] ms. *quid si venire noluerint*.

Denique singulares Christiani] ms. *denique sine pignore singulares Ch. non eris opinor*.

9. Quin etiam ultro perire malint] ms. *qui et. ul. per. malunt*.

9. quid quod] *om.* M. — functa(m) PM. — tradit; et exinde PM.

10. aut (pro aiunt) factum P; aiunt factum M. — hoc factum Romae M.

12. ceterarum oris PM. — recogitat M.

13. naturae qui M.

VIII, 1. praesumunt :

VIII. De fama incesti P.

De fama incestis. Cap. VIII. M.

2. omnium fidelium (pro filium) M.

4. aut si non P; aut non M.

5. sicapodes M. — et quod et tu PM.

7. ti necessarius P. — morte M. — qui sanguinis M. — iurulentiam PM; virulentiam P? — canes aliquid M.

8. quod denique PM. — non erit opinor PM. — ni frater M.

9. proclament P.

CAP. IX.

IX, 2. Eosdem sacerdotes] ms. *ipsos. sac.*

Crucibus exposuit] ms. *crucibus vivos exposuit.*

Militia patriae nostrae] ms. *m. patris nostri.* quod est verissimum. Nam proconsul fuerat Tertulliani pater, in cuius militia veterani exstiterant, qui Tiberiani illius facti meminissent.

Id ipsum manus] ms. *ad ipsum man.* opinor, recte.

5. Scelus in perpetuum] ms. *facinus in perp.*

Aliqui deus mutat] ms. *aliquis deus m.*

4. Perseverabat quos quidem] ms. *perseverasset, sed quos quidem.*

Libentes exponebant] ms. *lib. respondebant,* puta sacerdotibus sacrificaturis. Verbum in sacris receptum.

5. Mercurio prosecatur] ms. *Mer. prosecabatur.*

Ecce in illa] ms. *sed et in illa.*

Bestiariorum, inquit] ms. *bestiarij.*

6. [Pac. XXVIII]. Arbitrio perpetretur] ms. *arbitrio patretur.*

Licet parricidio homicidio intersit] ms. *licet de parricidio intersit.*

Sanguinem hiantibus] ms. *s. inhiantib.* quod verius putem.

7. Siquidem et de genere] ms. *Siquid et de necis genere differt, utique crudelius in aqua spiritum torquetis, aut frigori, aut fami, aut canibus exponentes. f. e. m. ae. q. maior optaverit.*

8. Nobis v. homicidio semper] ms. *n. v. hom. semel.*

Conceptum utero] ms. *con. uterum.* ex iure phrasis.

9. Tragiceis ferculis] ms. *tr. fabulis* (t. fabulis B).

IX, 1. haec quoque PM.

2. proculatum M. — qui eosdem sacerdotes PM. — crucibus exposuit (*om. vivos*) PM. — teste (testa M) militia patriae nostrae PM — functa est P; faincta est M.

3. ullum facinus] ullum scelus PM. — aliqui deus P; aliquid eius M (*cf. V, 1*).

4. parentes sui P; parentes suos M. — differt P; offert M.

5. prosecatur PM. — fabulas P; tabulas M. — est. est iupiter PM. — sed bestiarum P; sed bestiariis M.

6 sed quod (= quoniam) P; sed quoniam M. — sacro in arbitrio M. — perpetretur licet parricidium homicidio intersit PM. — quod vultis PM.

8. delibatur] deliberatur PM.

9. tragoeicis ferculis PM. — est apud herodotum PM. — defusum P; diffusum M. — et alterutro] ex alterutro PM. — nescio quod M.

sub catillina (catallina M) degustatum est PM (*om. tale*).

Est apud Herodotum] τὸ *Est* ms. abest.

[PAG. XXIX]. Ex alterutro] ms. *et alterutro*.

Catilina degustatum] ms. *Cat. tale degustatum est. optime* (C. tale degust. B).

Aiunt apud] ms. *aiunt et apud q.*

10. Saccatus sanguis] ms. *secator sang.* (secatos s. B). legendum putem : *unde isthic Bellonae secatos : sanguis de femore proscisso palmula exceptus usui datur signatis* : id est, ijs qui Bellonae initiari volunt, et acceperunt professionis signum, ut vocatur vulgo.

Palmulam exceptus et suis datus signatis] ms. *palmula ex. et usui datus signat.*

Noxiorum iugulatorum] ms. *nox. regulatorum.*

De iugulo decurrentem] ms. *de iugulo* (de rigulo B) (*) *decurrentem avida siti comitali morbo medentes hauserunt.* Nec improbo. Nam rica, rricula, ricum, rriculum, rigum, rigulum, a re, id est, retro agendo dicebatur primum strophium capitis (a quo et recinatus Iupiter Arnobio libro 6.) deinde vero sudarium, ut exponit Nonius, et involucrum linteum. Arenarij autem non solum armis instructi, sed et spongia sistendo sanguini, et rigulo sive riculo ad obliganda vulnera procedebant. Hinc riculati vel regulati dicti, rigulo obligati vulnerus.

11. Luctando deterisit] ms. *Conluctando deterisit.*

Sanguine iactavit] ms. *Sanguinem iactavit.*

Ursorum alvei] ms. *ipsorum Ursor. a.*

Trucidantibus adhuc se visceribus] ms. *cruditantes adhuc de vis.*

Ructatur proinde ab homine] ms. *ructatur* (ructuatur B) *ab hom.* quod est Tertullianum.

14. Inter tentamenta Christianorum botulos cruore] ms. *in tormenta chr. bot. etiam c. recte.*

Sanguinem pecoris] ms. *sa. pecudis.*

Experti quem] ms. *experti estis : Quem quid* (qd. B) *et ipsum,* etc. ἐρωτητικῶς.

10. sacratus PM. — et sui datus PM. — decurrentem exceptum avida siti PM. — comitali P; comiti alii M.

(*) Il est évident que Modius avait écrit *de rigulo* et que Junius a mal imprimé *de iugulo*, car Modius explique *de rigulo*.

11. de apro P; de pro M. — cruditantibus PM. — ructatur proinde ab PM.

12. aspurcitiam M (= ad sp.).

14. coculos M. — distensos M.

15. [PAG. XXX]. Appetendo quaemadmodum] ms. *app. Christiani, qui* (ap. Christiani q. B = quemadmodum). et recte.

Negandi, si non] ms. *necandi, si non*.

16. μέμνηε dicebant] ms. ἐλάτταε *aiebant* μετεραν (isten = εἰς τὴν μετεραν B). *Age iam recogilate*. forte legendum fuerit, ἐλάτταε, *aiebant*, εἰς τὴν μητέρα. Illis enim λάττα dicebatur, ἡ τῇ τροφῇ δεδομένη μερίς, ut Hesychius loquitur. sic homines impij dicebant: refudit matri quod ab ipsa acceperat : ideo ne quiritandum?

17. Erroribus ad incesta] ms. *err. vestris ad inc.*

Suppeditante materias] ms. *suppedit. materia*. ut sit suppeditante verbum ἀμετάβατον.

Praetereunte matre extranea] ms. *praetere. misericordia ext:*

Memoriam dissipari et simul] ms. *memo. disperci, et semel*. forte dispergi.

18. Cuius ubique] ms. *cuiusque ubique*.

Uti aspersum genus] *ut ita spersum* (sparsum B) *genus p. c. h. concurrir i. m. s. nequis eas caecus, etc.*

19. Senes, pueri] ms. *senes pueri*.

20. [PAG. XXXI]. Species concurrunt] ms. *spe facile concurrunt*.

Sic per omnia. Nunc de manifestioribus dicam] ms. *sic per omnia ostendam. nunc de manifestis*.

CAP. X.

X, 1. Ipsi : scimus Deos non colendos] ms. *ipsis. semel Deos non colendo*.

2. Colere desinimus] ms. *desinimus* (desivimus B) *et statim cognorimus* (cognovimus B).

Debuissent tunc et] ms. *deb. si dei fuissent. Tunc. etc.*

Si quos non colerent] ms. *si eos non colerent, quia putarent non esse, quos constaret esse. Sed apud vos* (apud nos B), *inquit, constat Deos esse illos. Apellamus. etc.*

15. adhiberio portabat M. — cū foculum M. — negandi P¹M; necandi P² (c s. l.). — gustasset M. — sanguinis humanus M.

16. Persas P; per ipsas M. — ctheseas PM. — ΕΑΛΥΝΕ dicebant ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΛΙΓΕΡΑ P; ΕΑΛΥ dicebant εἰς ΤΗΝ ΑΛΙΓΕΡΑ M.

17. suscipiendo M. — dispergi] dissipari P; dispari M. — in incesti M.

18. ignari filios M. — uti aspersum M; uti asparsum P.

19. tutissimus quā multo M.

20. idem renuntiassent M (om. oculi). — sic per P; super M. — de manifestioribus PM.

VIII. de non colendo idola P.

De non colendo idolo M.

X, 1. et imperatoribus M (om. pro) — non sacrificem M. — disperat PM.

5. A vobis ad conscientiam] ms. *a vobis ipsis ad c.*
 Illa non damnet] ms. *illa condemnet.*
4. [Pag. XXXII]. Sed et ipsa inficias (in inficias B) si ierit]
 ms. *si et ipsa inficias ierit.*
5. Veteres servos, barbaros] *to servos* ms. *abest.*
 Est etiam titulos persequi collegam (colligam B)] ms. *est enim etiam tit. pers. ut coll : (colligam B).*
- Quo cognoscatis sed cognoscatis] ms. *ut cognoscatis, sed ut recognoscatis : certi enim. etc.*
7. Literae docent] ms. *abest to docent.*
 Tallus] ms. *Thallus.*
 Si quaeras rerum] ms. *Si quantum rerum.*
8. Quem coluerat] ms. *quem incoluerat.*
 Civitas quam debellaverat] ms. *et Civitas quam depalaverat.*
 Et imagine signatus] ms. *et imagine (imagines B) et signatus n.*
9. De caelo et terra] ms. *e caelo et ter.*
 Et terram matrem ac patrem] ms. *aut terram patrem aut matrem.*
10. [Pag. XXXIII]. Genus incertum est] ms. *genus in incerto est.*
 Adhuc homines] ms. *tunc hom.*
 Publico mortuos] ms. *publ. humatos mort.*
11. Generis examen] ms. *gen. ipsius examen.*
 Sui par est : quoniam] ms. *sui par : sed quon.*

CAP. XI.

- XI, 2. Mancipem quidem] ms. *mancipem quemdam.*
 5. Caeterum si nemo esset] ms. *Caet. si nemo est.*
 Scilicet melioris] ms. *scilicet apud se melio.*
4. inficia si erit PM. — didicit M; dicit P. — ad hodiernum dū et M -- operati sunt vestia M.
5. agitis.
- X. De Saturnio et Iove P.
 De saturnio et iove M.
7. si quantum litterae docent PM. — diodorus P; theodorus M. — actica hospitia PM. — a iano vel ianae ut si alii volunt M.
8. depellaverat M.
10. rudes adhuc homines PM. — publico mortuos sint confessi P; publico mortuos sint conversi M.
11. iovem M; iove P. — par] paret PM (om. sed initio cap. XI)
- XI, 1. quō P; qm M (om. sed; v. X, 11) — negare ita post PM.
2. concedatis et esse M. — mancipem quidem M — possidebat M; possidebat P.

5. In hac constructione dispositum] ms. *in ipsa conceptione disp.* quod puto necessarium.

Omni rationis] ms. *omnis rationis.*

6. Manu eius ponitis] ms. *manu eius imponentis.*

Principem hominem] ms. *princip. hominum.*

Continendo et sustinendo] ms. *condendo et sust.*

Potuit inferri] ms. *pot. inveniri.*

8. Cerasa ex Ponto] ms. *cerasa Romanis ex P.*

10. Qui nec temere] ms. *quod non temere.*

11. Tartarum merserint] ms. *tar. demerserint.*

12. [Pag. XXXIV]. Negaveritis] ms. *notam interrogationis non habet.*

15. Sequitur in ms. *Atquin ut homines illos fuisse non potestis negare.*

Suae consortio adstruit] ms. *suae co. adscivit.*

14. Est in caelo vestra] ms. *est in caelum vestra.*

15. Indignitatis tractatum] ms. *ind. retractatum.*

16. Militarior] ms. *militatior.*

CAP. XII.

XII, 1. Igitur de dijs vestris] ms. *ig. de deis istis.*

Video, quorundam veterum] ms. *video statuas quor.*

2. Aliud deprehendo] ms. *amplius depreh.*

4. ne ullus M. — opere indigeret M. — operam desideratur M.

5. sive natum cum omni M (*om. factumve.. ordinatum*).

6. nisi certi sunt M. — floruisse M. — condendo] continendo PM.

7 sed qui instituit M. (*om. eius*).

8. quod vitem P; quod autem M.

9. adlegendae P¹M; allegandae P².

10. collatione M. — conceditis P¹M; concedetis P² (*e. s. l.*).

12. impii quoque M. — potueritis M.

13. illos homines PM. — non possitis negare PM.

14. in caelo PM.

15. sed omittam M (*om. ut*). — boni fuerunt M. — quod tamen PM. — polycraten P; policraten M. — de copia P; de copio M. — demostenen P.

16. et semel M (*om. caelum*). — erubescit.

XI. De simulacris P.

De simulacris M.

XII, 1. de isto P; de istis M. — quid sint] quod sint PM. — de diis vestris PM. — sorores esse vasculorum PM. — ex hisdem PM. — transfigure M.

3. corpus dñi (= *domini*) dedicatur M (*om. vestri*).

Materias esse vasculorum] *materias sorores vasculorum*. Rectissime ms. (Rectiss B).

Fatum consecratione] ms. *factum cons.*

Ut re vera] ms. *et re vera*.

4. PAG. XXXV]. Deraditis] ms. *eraditis*.

Et mox. propter istos Deos glutinum et gomphos] ms. *glutini et corephos* (glutin. et conphos B).

Ceteri (Cererī B) adplicatis] ms. *caelesti appl.* (Caelesti ap. B).

5. In insulis relegamur] ms. *in insulas rel.* melius.

6. Insputare] ms. *inspumate*.

Perorantem reprehenditis] ms. *perorantem probetis*.

7. Mortuorum suorum simillimas] ms. *mortuorum vestrorum sim.* quod ἐμφατικώτερον.

Araneae intelligunt] ms. *araneae* (aranei B) *intelligunt*.

Possumus enim] ms. *pos. autem videri laedere eos, quos.*

Nihil ab ullo patitur, quia non est] ms. *nihil ab eo patitur, qui est.* Atque hoc verissimum. (Veriss. B).

CAP. XIII.

XIII, 1 [PAG. XXXVI]. Deos vestros deprehendimini? qui quos] ms. *illos depr? ut quos pr. e. neglegatis; q. t. destruatis.* venustius.

2. Si mentiar] ms. *si mentior*.

Primo quia cum alijs] ms. *primo quidem cum alijs*.

Non potest procedere] ms. *non pot. esse.* quod verius.

5. Iam ergo contemnitis] ms. *abest τὸ Ergo.*

4. Cacabulum] ms. *caccabulum*.

4. deraditis P; deratis M. — Chybele P; chibelae M. — applicatis P; applicatas M.

5. relegamur M; religamur P. — aliquid deus M. — si per haec P; super haec M.

6. die vestri P¹; dei vestri P²; dī vestri M. — impiae voces PM. — convitia PM. — idem estis PM. — senecam P; se nequā M. — amarioribus P; amarioribus M. — probetis] deprehendistis PM.

7. ledere PM. — quos certi sumus P; quos cernimus M.

XIII, 2. primo qui PM. — utique quem P (quem *additum est in margine*); utique quos M.

3. damnasset.

XII. De laribus P.

De laribus M.

domesticos quos M (*om. deos*). — in caccabulo M. — contritus contusus M (*om. atque*).

Concussus est] ms. *contusus est*. convenientius.

Ut quisque dominus] ms. *ut q. deum*.

6. Onust. viliores] ms. *on. vilioris*.

Haec sunt notae] ms. *hae sunt notae*.

Religio mendicas] ms. *rell. mendicans*.

Pro aditu sacri] ms. *pro aditu sacrarij*.

7. [PAG. XXXVII]. Omnino ad honorandos] ms. *om. ad inonorandos*.

Obba] ms. *abba*.

9. Ac dianas] in ms. *haec absunt*.

Paedagogijs aut aulicis] ms. *paedagogis aulicis*. haud scio an melius.

Cinaedum deum] ms. *Cinhoti deum*.

Dij veteres tamen] ms. *dei vet. vestri, tamen*. Et mox. *Hoc et alij licuisse, quod soli ab antiquitate praeceperant*.

XIV, 1. Et scabiosa] ms. *abest*.

CAP. XIV.

2. Quod filium suum] *cum filium suum Aeneam, ne interimere-tur, rapere voluisset*. ms. *habet*.

3. Sarpedonis casum] ms. *Sarp. causa*.

Iampridem amicarum] *tò jampridem*, in ms. *abest*.

4. Admeto regi] ms. *tò regi*, *abest*.

Ille Neptuni] ms. *ille Nuptuni*. Sic enim Latini prisci, qui a nubendo dictum volunt, ut coniugavit Varro.

5. Est et de Lyricis] ms. *est et ille de Lyr.*

Fulmine vindicatum] ms. *ful. iudicatum*.

6. Neque vera prodi] ms. *neque vero (v. vera B) proinde*.

5. si capitolium, si colitorum M.

6. agri] agi PM. — efficiatur M. — pro auditu sacri M.

7. ad honorandos eos P; ad orandos deos M. — silicernium P; silicertuum M. — aurspex M.

8. dii vestri M (*sic fere semper*).

9. phrynem P; phridem M. — adore eis M. — de pedagogis M. — sinhodi PM. — a vobis deputabunt PM.

XIV.

XIII. De sacrificando P.

De sacrificando M.

1. Volo et tritus M. — tibidosa M. — qui de perditio M.

2. ad prudentia M. — venerem P; venerae M.

3. eandem a ceteris M (*om. vim*). — subantem P¹M; cubantem P² — in sorore M.

4. poeta P; peta M. — locat P; iocat M.

6. nec traici M. — non erumnas P; ne rumpnas M. — di praefertur M.

[PAG. XXXVIII]. Nec Tragici] ms. *ne Tragici*.

Dei praefera] ms. *dei praeferauntur*. puto. *praefarentur*.

7. Et hircum] ms. *abest*.

8. Paenitentia sententiae] ms. *paenitet sententiae Athenienses, ut criminales Socratis postea effligerint, et imaginem eius auream in templo collocarint, rescissa damnatione testimonium Socrati reddiderunt*. Sic usurpatur effligendi verbum lib. 4. adversus Marcion cap. 12.

Sive Iupiteres] ms. *sive Iupiteros*.

Introduxit] ms. *inducit*.

CAP. XV.

XV, 1. Lentulorum et Hostiliorum venustates] ms. *Lentulos et H. vetustates*.

Et Iovis mortui testamentum recitatum, et tres Hercules famelicos irrisos] haec desunt in ms.

2. Iactatum de caelo] ms. *detractum de caelo*.

3. [PAG. XXXIX]. Artem effaeminatione] ms. *arcem eff.*

Laudantibus vobis] ms. *plaudentibus vobis*.

Deum ex Pessinunte] ms. *deum vestrum e Pess.*

6. Vestigia obsoletant] ms. *fastigium adsolant*. id est, deiiciunt eo ut a cultoribus reddantur solitarij. Quid si autem, *adsellant*? hoc enim Vegetio significat in secessum cogere.

7. Christiani templa] ms. *Chr. enim templa*.

8. Repercussis tamen] ms. *repercussis ante tamen* (*).

7. degerebat M.

8. cum poenitentia (penitentia M) sententiae Athenienses (adtenienses M) ut criminales PM. — affligerint P; affluerint M. — reddit sic PM. — nescio quod M. — iupitros dicendos PM.

XV. XIII. De fabulis et mimis deorum et foeditatibus P.

De fabulis et mimis deorum foeditatibus (om. et) M.

1. despiciat PM. — hircules (hercules M) famelicos PM.

2. pastorum PM.

3. ad istam P; ad stam M. — plaudentibus] laudantibus PM.

4. nisi quod et PM (et *add. s. l. P*).

5. ex pessinunta PM. — crudelitate M.

6. qui^a posset P (*s. l. add.*); quis posset M. — fastigium adsolant] vestigia obsoletant PM.

7. sub hisdem P; sub isdem M. — quaerantur P; querentur M — nec diu norunt M.

8. falsis. XV. de capite asinino et de (de om. M) ceteris insignibus quae videntur colere P; *idem habet M sine n°*.

(*) Ici finit la copie de Brême par ces mots : *Cetera vide in editione Iuniana*.

CAP. XVI.

- XVI, 1. Nam quidam] ms. *Nam ut quidam*.
 Eiusmodi inseruit] ms. *huiusmodi*.
 2. Quinto historiarum] ms. *quarto hist.*
 Bellum Iudaicum] ms. *de bello Iudaico*.
 De ipsa tam origine] ms. *deest tō tam*.
 Putavit extorres] ms. *put. exterminatos*.
 Locis aquarum egentissimos] ms. *loc. et aquarum egentissimis*.
 Petituri aestimabantur] ms. *petit. aestimarentur*.
 Fontibus usos] ms. *fontis usos*.
 Consimilis bestiae superficiem] ms. *consimili bestiae super faciem*.
 3. [PAG. XL]. Eidem simulachro] *eodem sim.* ms.
 4. Licitum, et conspectus] ms. *l. erat, etiam conspectui caeter*.
 5. Hippona] ms. *Epona*.
 Forsitan improbandum] ms. *fors. improbamur*.
 6. Habitus cum materiae] ms. *ha. quando materiae qualitas eadem est*.
 Ceres farrea] ms. *Ceres pharia*.
 Informi ligno prostat] ms. *infirmo ligno prostant*.
 7. Nos sic forte] ms. *nos, si for.*
 De cruce induci] ms. *in cr. induci*.
 Cum in trophaeis cruces intestina] ms. *cum trophaeis intestina sint*.
 8. Religio Romanorum tota] ms. *tō Romanorum abest*.
 Signa veneratur, signa iurat] ms. *Sign. ven. signa adoratur, signa iurat*.
 Omnibus dijs] ms. *semper habet Deis, et Dei: non Dij*.
 Insignes, monilia crucium sunt Syphara] ms. *in signis mon. crucum sunt. Laudo diligentiam. Syphara*.

- XVI, 1. nam et ut quidam P²; nam ut quidam PM.
 2. in quinta PM. — de bello Iudaico] bellum Iudaicum PM. — petaturi M.
 3. cepisset M; coepisset P. — reperisse PM.
 4. quam quam unam culturam M.
 5. cum sua Epona coli] cum suae ponaculi M. — pecodum PM.
 6. sed qui crucis M (om. et). — quando] cum PM — dum id (id add. in margine P) ipsum dei (dei om. M) corpus PM. — Pharia] fariam PM. — prostrat PM.
 7. deffingitur M. — cum in trophaeis cruces intestina sint trophaeorum PM (throphaeorum M).
 8. omnibus di M. — in signis] insignes PM. — sifara PM. — laude diligentiam M.
 9. deputabitur M. — non linteo M (om. in).

Et labarorum] ms. *et cantabrorum*.

Stolae crucium] ms. *sto. crucum*.

10. [PAG. XLI]. Et caelestia] ms. *et certa cael.*

11. Quam religione solis] ms. *quam de rel. sol.*

12. In frustrandis] ms. *tò, In, abest.*

Deus Christianorum ONONYCHITES] ms. DEVS CHRISTIANO-
RVM *Onochoites is erat.*

15. Debebant adorare] ms. *debuerant ad.*

Et planta vel tergo] ms. *et a planta et tergo.*

CAP. XVII.

XVII, 2. Et tantus est] ms. *tò est, non habet.*

Quod videri communiter] deest in ms vox, *communiter*.

5. Hoc quod est deum] ms. *hoc est quod deum. eyidentius.*

[PAG. XLII]. Ita enim vis] ms. *ita eum vis.*

4. Testimonio comprobemus] ms. *abest tò comprobemus.*

5. Et sanitatem suam] *tò Et* in ms. non comparet.

Et deum nominat solum] ms. *deum nominat hoc solo nomine,*
quia proprio dei veri. Deus magnus, Deus bonus, et quod. atque
haec perplacent.

CAP. XVIII.

XVIII, 1. Si quid velit] ms. *si qui velit.*

2. Et viros enim] ms. *tò et ms. abest.*

Divino mundatos] ms. *div. inundatos.*

Humo instruxerit] ms. *humo struxerit.*

10. adfectione P; affectione M. — adorandi P; adoriendi M.

11. qua religione M. — a iudaico P; ad iudaco M.

12. onochoitisis erat P; onochoitissis erat M.

13. et planta vel tergo P; et plane vel tergo M.

14. preterisemus P¹M; preterissemus P². — repurgavimus PM.

XVII.

XVI. De deo P.

De deo M.

XVII, 2. quod communiter M (*om. videri*).

3. quod vero P; quod verum M. — hoc quod est dnm (= *dominum*) PM.
— delicti P; dilecti M.

4. ipsius P; istius M. — testimonium M.

5. et vigorata M. — dnm (= *dominum*) nominat M. — hoc solo quia PM
(*om. nomine*) — deus bonus et magnus PM.

XVIII, 1. sed quod M. — si qui P; sed quid M.

2. spm (= spiritum) divino M.

5. Maiestati suae vindicandae aediderit] ms. *maiestatis suae ediderit, iudicando ediderit.*

Et desertis et observandis] ms. *et deseritis et observatis.*

Et qui productio] ms. *ut qui peracto.*

Aeternae retributionem] ms. *aet. restitutionem.*

Perpetem suscitatis] ms. *perpetem et iugem sus.*

Et recensitis] ms. *et recensis.*

5. Ptolomeorum eruditissimus, quem] ms. *Ptolemeus, quem.*

Supernominant et omnis] ms. *supernominan eruditissimus rexit omni.* Legendum, *rex et omnis l.*

Grammaticorum tunc] abest ms. *tò Tunc.*

Proprias scilicet] *tò scilicet* abest in ms. et accessisse videtur ex sequente ver.

7. Subscriptum est] ms. *rescriptum est.*

Aristeas] ms. *Aristaeus.*

8. Ex aperto monumento reliquit. Hodie] ms. *ex aperta monumenta hodie.* legendum voce unica, *exapertam.* id est, aperta valde.

l. iteris exhibentur] ms. abest *tò literis.*

CAP. XIX.

XIX, 1. Primam instrumentis] ms. *primam igitur in.*

De temporibus asserere. omnes itaque substantias, omnesque

3. disciplinas P; disciplina M. — deseritis sed observantibus his PM. — destinaret M¹; destinavit M². — iugem P; iuge M. — recensetis PM.

4. christiani.

XVII. De prophetis P.

De prophetis M.

5. ad fidem P; ad finem M. — Ptolemaeus... et omnis] ptolemeorum eruditissimus quem philadelphum supernominant et omnis PM. — Pisistratum] pisistratarum P; pissistratarum M. — aemulatur M. — auctoritas M. — ad fama M. — protrocina batur P. — demetri phaberii PM.

6. Iudaei.

XVIII. De scripturis dominicis P.

De scripturis dominicis M.

7. ne notia vocaret M. — ptholomeo P; ptolomeo M. vindix, de sententiae suspexit M (*om. communionem*). — aristaeus P; aristeus M.

8. ex aperto monumenta reliquit hodie P; exaperto munumenta reliquit hodie M. — ptholomei P; ptolomei M — hebraicis litteris P² (*litteris add. s. l.*); hebraicis (*om. litteris M. — exbentur M.*)

9. aditur P; additur M.

XIX, 1. Primam instrumentis P; prima instrumentis M (*om. igitur*). — substantiis M. — arcana et] et canas PM.

materias, origines, ordines, venas veterani cuiusque stili vestri] ms. (*) de tempore adserere. auctoritatem literis praestat antiquitas summa. Primus enim Prophetes Moyses, qui mundi conditionem et generis humani pullatione (corrigendum pullulationem) et mox ultricem iniquitatis illius aevi vim cataclysmi de praeterito exorsus est, per vaticinationem usque ad suam aetatem et deinceps per res suas futurorum imagines edidit, Penes quem et temporum ordo digestus ab initio supputationem seculi praestitit, Superior invenitur annis circiter trecentis quam, ille antiquissimus penes nos Danaus in Argo transvenisset, Troiano denique praelio ad mille annos ante est : unde et ipso Saturno. Secundum enim historiam Thalli, qua relatum est bellum Assyriorum, et Saturnum Titanorum reges cum Iove dimicasse, ostenditur bellum CCCXX. et duobus annis Iliacum exitum antecessisse. Per hunc Moysen etiam illa lex propria Iudaeis a Deo missa est. Deinceps multa et alij Prophetae, vetustiores literis vestris. Nam et qui ultimo cece nit, aut aliquantulo praecurrit, aut certe concurrit aetate sapientiae auctoribus, etiam latoribus legis. Cyri enim et Darij regno fuit Zacharias, quo in tempore Thales Physicorum princeps sciscitanti Cyro (*legendum* Croeso) nihil certum de divinitate respondit : Turbatus scilicet vocibus Prophetarum. Solon eidem regi finem longae vitae intuendum praedicavit non aliter, quam Prophetae. adeo respici potest tam iura vestra, quam studia de lege, deque divina doctrina concepisse. Quod prius est, hos [à la page 7-8 hoc] sit semen necesse est. Inde quaedam nobiscum, vel prope nos habetis de Sophia, amor eius Philosophia vocitatus est : de Prophetia, affectatio eius poeticam vaticinationem deputavit, gloriae homines, si quid invenerant, ut proprium facerent, adulteraverunt : etiam fructibus a semine degenerare contigit. Multis adhuc de vetustate modis consisterem divinarum literarum si non maior auctoritas illis ad fidem de veritatis suae viribus, quam de aetatis annalibus suppetisset. Quid enim potentius patrocinabitur testimonio earum, nisi dispunctio cotidiana seculi totius cum dispositione regnorum? Cum casus urbium, cum exitus gen-

(*) Ce long fragment ne se trouvait que dans le *Codex Fuldensis*. Il a été publié et corrigé par P. de Lagarde, *Septuagintastudien* (*Abhandl. der k. Ges. der Wiss. zu Göttingen*, t. 37, 1891, p. 83) et réimprimé par Rauschen, p. 62, n. 2 (cf. Oehler, I, p. 188-189). P. de Lagarde a conjecturé que ce passage était emprunté à une apologie latine, écrite par le pape Victor Ier ou par Apollonius, et que cette apologie avait servi de source commune à Min. Felix et à Tertullien. Mais cette thèse n'a plus guère de partisans. Harnack (*Gesch. der altchristl. Lit.*, II, 2, p. 266, n. 2) le regarde maintenant comme une partie authentique du chap. 19. Cf. Schanz, *Gesch. der roem. Lit.*, IIIe, p. 290-291.

tium, cum statustemporum ita omnibus respondent, quemadmodum ante milia annorum praenunciabantur? Unde et spes nostra, quam reditis, animatur; et fiducia, quam praesumptionem vocatis, corroboratur. Idonea est enim recognitio praeteritorum ad disponendam fiduciam futurorum: eadem voces praedicaverunt, utramque partem, eadem literae notaverunt. Unum est tempus apud illas, quod apud nos separari videtur. Ita omnia, quae supersunt improbata sunt (*lego*, iam probata sunt) nobis, quia cum illis quae probata sunt, tunc futuris praedicabantur. Habetis, quod sciam, et nos Sibyllam, quatinus appellatio ista vera vates Dei veri passim super ceteros qui vaticinari videbantur, usurpata est, sicut vestrae Sibyllae nomen de veritate mentitae, quemadmodum et Dei nostri. Omnes itaque substantiae, omnesque materiae, origines, ordines venas veterani cuiusque stili nostri. *etc.*

2. [PAG. XLIV]. Historias et causas memoriarum] ms. *historiarum et arcana mem.*

Inde etiam nostri] ms. *inde jam et nost.*

3. Siquidem audistis] ms. *si quem audistis.*

Inacho parem aetate octingentis] ms. *Inacho pariter aetate est CCCC pene annis: Nam septem minus Danaum et ipsum apud vos vetustissimum praevenit. Mille circiter cladem Priami antecedit. possum dicere etiam quingentis.*

4. Retrosiores] ms. *retrossiores.*

Sapientibus legiferis] ms. *sap. et legiferis.*

5. Et arduum. Sed interim longum. Mulctis] ms. *nec arduum, sed interim longum dinumerare. Mulctis.*

Supputarijs] ms. *subputatorijs gesticulis asserendum est. non assidendum est. hoc enim longe melius.*

Eorum municipes] haec in ms. absunt.

6. Aliqui Manethon] ms. *aliqui Manethos Aegyptius, et Hebraeus, et Chaldeus, et Proemis Phoenix Tyrriorum Rex.*

Iudaeus Iosephus] ms. *Iudaeus Iosippus.*

3. si quem audistis P; si quidem audistis M.

XVIII. De moyse propheta P.

De moyse propheta M.

nam et septem PM. — possem P; posse M.

4. historicis.

XX. De statu temporum P.

De statu temporum M.

5. supputariis PM. — reseranda] reservanda PM.

6. aliqui] alioquin PM. — manethona aegyptius M. — hieronimus foenix (fenix M) tyrii rex PM. — medesius ptolomeus PM. — menandar ephesius P; menandare phesius M. — phalerius PM. — thallus et si quis PM.

CAP. XX.

XX, 1. Vetustatem : divinas probamus, si dubitatur antiquas] ms. *vetustate divinas probamus, si dubitatur antiquitas.*

2. Exitus. Quicquid] ms. *exitus rerum. Quicquid ag.*

Vorant urbes] ms. *vorarant urbes.*

Fraudant] ms. *fraudarent.*

Externa atque interna] ms. *interna et externa bella dilaniarent.*

Efferventium plerumque montium] ms. *et frequentiae pl. montium.*

5. Et iniquitas] *tò et in* ms. *abest.*

Exorbitantur] ms. *exorbitant.*

Providenter scripta sunt] ms. *providentiae scrip. sunt.*

Veritatem divinationis] ms. *veritas divinationis.*

4. Praedicebantur. Eadem voces sonant, eadem literae] ms. *praedicabantur. Eadem V. S. eadem literae.*

Praefari] ms. *praefandi.*

5. Futura quoque] ms. *futuro quoque.*

CAP. XXI.

XXI. 1. [PAG. XLV]. Quam aliquando novellam] ms. *quam scient ali. n. ut Tiberianis temporibus ortam pleriq. sciunt.*

Certae licentiae aliquid et propriae] ms. *certe licitae, aliquid propriae pr.*

5. Scit Christum] ms. *sciunt Christum hominem utique aliquem, qualem Iudaei.*

7. aut concatenationes P ; aut contentiones M. — partem] patrem PM. — probari possumus M. — aspersimus PM.

8. vel ne minus PM.

XX, 1 offeremus M. — antiquas M.

2. quod regna cōpulsant M (*om. regnis*). — et frequentiae P ; efrequentiae M.

3. increbescit M. — et portentis P ; eportentis M.

4. praedicabantur M. — eadem voces PM. — cedem littere M. — praefandi P ; praefanti M.

5. distinguimur P¹ ; distinguitur P²M. — dehinc P ; dum hinc M. — illis M ; illi P. — credere.

XXI. De christo et iudaeis P ; in M *titulus et S erasa sunt.*

XXI, 1. Sed qnm P ; ed qm M (*S erasum est*). — plerisque M.

2. agimus M ; agamus P.

3. vulgus iam scit P ; vulgo iam scit M. quo P ; quos M. homines M. — ut quos] cum PM.

Cum sub nomine] ms. *Ut quos sub no.*

De Deo aliquid praesumimus aliter] ms. *de deo aliter sumus.*

Pauca de Christo] ms. *p. dicamus de Chr.*

4. Apud Deum gratia] ms. *apud Deum praerogativa ob insignem iustitiam et fidem originalium auctorum. Unde illis. etc.*

Ut de Dei vocibus] ms. *de Dei vocibus affuit, quibus et docebantur promerendo Deo, et non offendendo praemonebantur.*

3. Fiducia patrum inflati] ms. *ex fiducia patr. inflati ad delirandum disciplinam in profanum modis.*

6. Pleniorum quidem ob disciplinae altioris] ms. *pl. ob disciplinae auctioris.*

7. [Pag. XLVI]. Disciplinae arbiter] ms. *disciplinaeque arb. In filij nomine] ms. de filij n.*

8. Semine non de sororis] ms. *semine, sicut de concubitu tauri, non de sororis.*

Aut coniugis] ms. *aut de con.*

Iovis et ista sunt numina vestra] ms. *ista sunt humana v.*

9. Habere nupserat] ms. *habere, non nupserat.*

Et iam nativitatis] ms. *et ita nat.*

10. iam ediximus] ms. *jam diximus.*

Hunc enim Zenon] ms. *τὸ Zenon, abest.*

11. Sermoni atque] ms. *sermonem, atque rationem, itemque virtutem, per quae omnia molitum Deum ediximus, propriam substantiam ascribimus, cui et sermo insit pronuncianti.*

Prolatum didicimus] ms. *prol. dicimus.*

12. Sed extenditur] ms. *sed expanditur.*

Ita de spiritu spiritus et de Deo deus] ms. *haec omnia absunt, et incommode videntur dissecare sententiam auctoris. sed ex tertio post versu imprudens librarius intulerit.*

Ut lumen] ms. *et lumen.*

4. apud deum gratia ubi et insignis iustitia et fides PM. — felicitas ut de P; felicitas unde de M. — praemonerentur P; promenerentur M.

5. dereliquerint P; derelinquerint M. — ad declinandum derivantes a (dirivantes ad M) disciplina PM. — salutari P; salutaris M.

6. curricula M. — gratiam P; gram (= gratiam) M.

7. praenuntiatur PM. — filius dei adnuntiabatur P; adnuntiabatur M (om. filius dei).

8. incestu M. — humana] numina PM.

9. ceterum P; ceterarum M.

10. factitorem M. — congerit P; contingerit M.

11. sermoni atq. rationi itemq. virtuti PM.

12. separatur M; seperatur P. — materia M; materiae P.

Materiae matrix] ms. *materia matrix*.

Traduces qualitatū] ms. *trad qualitis*.

13. Alternū numerū] ms. *alter numerum*.

14. [PAG. XLVII]. Spiritu instructa] ms. *spiritu structa*.

Fabulas aemulas] ms. *fabulas ad destructionem veritatis istius aemulas praeministraverint*.

15. Sublimitate divinitatis exertae] ms. *sublimitate paternae potestatis acceptae, divinitatis exertae*.

Praedicatū sperant] ms. *praed. sperabant*.

16. Nec. n. intelligerent] ms. *nec intellexerunt*.

17. [PAG. XLVIII]. De humilitate sequebatur] ms. *de hu. insequabantur*.

Aestimarent] ms. *existimarent*.

Excuteret, caecos] ms. *excuteret verbo caecos*.

Ostendens se esse verbum Dei, i. logon] ms. *ostendens se esse filium, et illum olim a Deo praedicatū, et ad omnium salutem natū, verbum Dei illud primordiale*.

Spiritu instructū] ms. *spiritu fultū*.

Eundem qui verbo omnia faceret et fecisset] haec in ms. non exstant.

18. Quia revincebantur] ms. *qua revincebantur*.

Multitudo deflecteret] ms. *multitudo conflueret*.

Ex parte Romana percuranti] ms. *ex parte Romanam procuranti*.

Crucem Iesum dedi] ms. *abest Iesum*.

19. Tamen suffixus] ms. *et tamen suff*.

Multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam] haec in ms. absunt.

Dies medium] ms. *dies media*.

Scierunt. Et tamen eum mundi] ms. *scierunt, ratione non deprehensa negaverunt, et tamen, etc.*

Archivis vestris] ms. *arcanis vestris*.

13. ita et quod] PM. — alterum] alternum PM.

14. figuratus P; figuratur M. — structa] instructa PM. — adolescit P; adolescit M. — fabulas aemulas ad destructionem veritatis istius modi praeministraverint PM.

16. multatos sapientia M (*om. se*).

17. uti magum M; uti magnum P. — daemonia P; demonio M. — fultum P; sufultum M.

18. in crucem Iesum dedi PM.

19. insignia P; insignia M. — dimisit M; demisit P. — quid quoque PM. — super christum M.

20. Militari manu custodiae] ms. *militaris custodiae*.
 21. Sed ecce die tertia] ms. *sed ad tertium diem*.
 Praeterquam exuviae sepulti] ms. *praeter exuvias sepulturae*.
 22. Primores quorum] ms. *pr. Iudaeorum q.*
 Et famularem sibi ad fidem revocare] ms. *familiarem sibi a fide
 avocare*.
 Ut et fides] ms. *sed ut fides*.
 25. Iudaeae regionem] ms. *I. regionis*.
 Quadraginta] ms. *quinquaginta*.
 Caelum est receptus] ms. *in caelum est ereptus*.
 De Romulo] ms. *de Romulis*.
 24. [PAG. XLIX]. Aut si et Christiani] tò. Si in m. non exstat.
 25. Discipuli quoque diffusi] ms. *de vero diff.*
 Iudaeis insequentibus] ms. *Iudaeis persequentibus*.
 26. Hunc edidimus] ms. *hunc edimus*.
 27. Iam infamiam incutiat] ms. *infamiam concutiat*.
 Ex eo enim] ms. tò *ex*, non habet.
 Et culturam] in ms. abest.
 28. Cruenti vociferamur] ms. *cruentati vocif.*
 Per eum et in eo se cognosci vult Deus et coli] ms. *per eum se
 cognosci et coli Deus voluit*.
 29. Iudaeis respondeamus] ms. *Iudaeis respondeam*.
 Per hominem Moysen] ms. abest *hominem*.
 Trophonius] ms. *Tryphonius* sed vitiose.
 Gentium adspiciam] *gentium convertar*. quod haud scio an
 melius.
 50. Rem propriam] in ms. abest.

20. detractatum M. — militari manu custodiae PM. — circumserunt M.
 — cadavere M.

21. custodiae PM. — repertum M. (*om.* est).

22. a fide P; ad fidem M. — ad discipulis M.

23. de romulo PM.

25. vero] quoque PM. — paruerunt P; paraverunt M. — post Neronis M.

26. monstravimus PM. — non creditis Christianis.

XXII. De deo omnipotente et christo P.

De christo et de deo omnipotente M.

27. eo enim] ex eo enim PM. — transferret M; transferet P.

28. putate P; putare M.

29. respondeamus PM. — per hominem P; hominem per M. — museius
 M. — melampus PM. — trophenius boetiae PM. — ut ad vos P; ait ad
 vos M.

30. non qua P¹M; non quo P². — tot nominum P; tot hominum M.
 sed quia iam PM. — occularet P¹M.

Non qui rupices et adhuc feros] ms. *non qua rudes et adhuc feros homines multitudinē tot nominum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quo Numa, sed quod iam. etc.*

[PAG. XL]. Si vera ista] ms. *Si vera sit ista.*

31. Qua cognita quis reformetur ad bonum, sequitur ut false renunciēt] ms. *qua cognita sequitur, ut falsae renunciētur.*

CAP. XXII.

XXII, 1. Sciunt daemones] ms. *sciunt daemones.*

A daemonio arbitrium] ms. *ad daemonis arb.*

Cum et ipsi] ms. *Et*, non habetur.

Dehortando plane] ms. *dehortatorium plane.*

2. Maledictis frequentat] ms. *maledicti fr.*

Eadem ex sacramenti] ms. *eadem execramenti.* quod est verissimum.

Vel magos asserunt] ms. *vel magi adserunt.*

3. Et cum eo quem diximus principe] ms. *et quem diximus principem.*

Apud literas] ms. *aut. l. sanctas ordo cognoscitur.*

4. [PAG. LI]. Laedendam subtilitas] ms. *adeundam mira subt.*

5. Et invisibiles] ms. *ut invisib.*

Latens vitium] ms. *latentis v.*

6. Agit furoris] ms. *agit furoribus et amentiis foedis, aut saevis libidinibus, et erroribus varijs : quorum iste potissimus, quo Deos istos captis et circumscriptis mentibus commendat, ut et sibi, etc.* haec genuina lectio.

Procuret, simulacris] ms. *curet, sim. et imaginibus. et quae illis*

31. falsae P ; falsa M.

XXII, 1. quas dam spūtales P ; quas spūales M. — sciunt daemones P ; sciunt demones M. — ad daemonii P ; ademonii M.

2. in usu maledictis P ; in usum maledicti M. — exsacramenti PM.

3. avaserit M. — et quem] et cum eo quem PM. — principe P ; principem M.

4. adeundam P ; adeundem M.

5. in effectu P ; in affectu M. — appareant P ; apparent M. — ac si P ; ac sic M.

6. captis P ; capitis M. — commedat P. — ut et sibi pabula PM. — simulacris imaginibus PM (om. et).

7. et quae illi PM. — nisi ut] quam PM (om. ut). — e cogitatu PM. — avertat PM. — prestigiis PM. (om. a). — quomodo ut operetur PM. — exceperunt] excerpunt PM.

accuratior pascua est, nisi ut hominem a recogitatu verae divinitatis avertant praestigiis falsae divinitatis? quas et ipsas quomodo operentur expediam. optime sane.

8. Hoc angeli] ms. *hoc et an.*

Quid ubique geratur] ms. *quid ubi ger.*

Quam enunciant] ms. *quam adnun.*

9. Et nunc Prophetis] ms. *et tunc pr.*

Excerptunt] ms. *exceperunt.* recte.

10. In eventus, sciunt] ms. *in eventum, sciunt.*

Carnibus pecudis] ms. *carnibus pecoris.*

Fuerat Habent de incolatu] ms. *fuerant, habentes de inc.*

11. Benefici plane et curas valetudinum] ms. *Venefici plane et circa medicinas val.*

12. Edisseram phantasmata] ms. *edisseram, dum oracula profetetur, dum miracula exercet, phantasmata.*

Ut et numina] ms. τὸ *Et, non habetur.*

Non quaeretur] ms. *non quae effecerint.*

CAP. XXIII.

XXIII, 1. [Pag. LII.] Defunctorum inclamant animas] ms. *def. infamant animas.*

Oraculi eliciunt] ms. *oraculi edunt.*

2. Quam utique superiorem] ms. *quae utique superior omni potestate credenda est.*

Angelis et daemonibus] ms. *angeli et daemones.*

3. Distinguitur opinor ut a templis] ms. *distinguit, opinor, ut in t.*

Dementare] ms. *dementire.*

Alia qui sibi] ms. *alia in eo qui sibi galam prosecat.*

Cum per exitus furoris] ms. *compara exit. fur.*

10. quod ingenio M. — ambiguitate M. — denuntiavit M. — momento P; memento M. — fuerat habens PM.

11. desinunt P; definiunt M.

12. spiritalis sic perscriptum P; spālis M. — quereretur.

XXIII. De fantasmatis magiae et demoniis P.

De fantasmatis magie et demoniis M.

XXIII, 1. Porro si P; porro et si M. — et iam] etiam P; etiā M.

2. edant P; eadant M. — deos credi P; deos cre- M.

3. distinguitur PM. — et alia] talia M; etalia P (e s. l.). — prosectam compara (compar P²) P¹M.

4. Edatur hic aliquis sub] ms. *edatur hic ibidem sub tribunali vestro.*

De vero quam alibi] ms. *in vero est, quam alibi Deum, quod in falso est.*

5. Qui aëris maleficum numen] ms. *qui aris inhalantibus numen de nidore concipiunt, qui ructuando curantur, qui anhelando prae-fantur.*

6. Aesculapius] ms. *Aescopius.* et sic apud Isidorum aliosque in ms. semper invenitur.

Medicinarum demonstrator alias demorituris] ms. *med. alia die moriturus socordio et tanatio et asclepiodoto vitae subministrator, nisi se daemonas confessi fuerint.* Atque haec proba lectio : sed legendum thanatio.

7. Licebit magia aut] ms. *licebit. Magia aut aliqua eiusmodi fallacia fieri dicetis, si oculi vestri et aures. etc.*

8. [Pag. LIII]. Daemonia mentiuntur] ms. *daemonas m.*

Subiecta Christianis] ms. *s. est Chr.*

Nec divinitas] ms. *nec utique di.*

Facit aemulis suis] ms. *facit, aemulo suo.*

9. Maiestate superiore] ms. *ma. superiorum.*

10. Affectaretur in confessione] ms. *aff. neque in conf.*

Deos esse negans] ms. *D. esse se neg.*

Verum utrobique] ms. *verum non est.*

11. Praesumseratis daemonas] ms. *praesums. deos esse, jam daemonas.*

Continenti agnoscitis] ms. *cont. cognoscetis.*

Ut fides, ut] ms. *ut fides et d.*

12. Dicent ibidem, ecquis ille] ms. *dicentibus nobis idem, et quis ille.*

Si post mortem] ms. *si post crucem.*

4. quam ostendemus PM. — loqui se spiritus ille tam se demone M. — quam alibi dominum de falso PM.

5. inhalantes P ; inalentes M.

6. die morituris P ; demorituris M. — denatio et asclepiodoto subministratur (om. vitae) PM. — daemones P ; demones M.

7. magia P ; magica M. — fieri dictis (dicitis M) non dicetis PM.

8. inici P ; incipi M. — cur sese daemonia PM. — nec divinitas PM. (om. utique). — aemulo suo] aemulis suis PM.

9. pro dei agere M. — verentur M. — maiestatem superiore PM.

10. effectaretur M. — daemonas verum utrobique PM.

11. ne ulli alii M. — quid sit vere deus PM. — ut fides, ut disciplina PM

12. si non christianorum M.

Si nunc denique penes] ms. *sine hunc denique paenes inferos, si non in caelis, ocyus et inde venturus, cum totius mundi motu, cum orbis horrore, cum planctu omnium, sed non Christianorum, ut Dei virtus et Dei spiritus, ut ratio, ut Dei filius, et Dei omnia. Quodcunque ridetis.*

15. Pro tribunali] ms. *pro abest.*

Hoc esse sortitos] ms. *Hoc non extat.*

14. Damnationis notam refutent. Renuncient si immundos] ms. *damn. notant. Refutent, renuant se imm.*

15. De nomine Christi] ms. *de dominatione Christi.*

17. Quin potius ad] ms. *sed p. ad.*

18. In Christo domino credimus] ms. *per Christum et in Deum cr.*

19. [PAG. LIV]. Nollent itaque nos] ms. *noll. ubique vos.*

CAP. XXIV.

XXIV, 1. Laesae maxime Romanae] ms. *laesae publice, et maxime Rom.*

Quia nec Dii, nec pro certo] ms. *quia nec Dei pro certo, nec nos pro certo. optime.*

2. Exprobratio resultabit] ms. *exprobratio re ista result.*

Expugnando Deum verum] ms. *expugn. in verum.*

Verae irreligiositatis] ms. *Verae religios.*

5. Conceditis de aestimatione] ms. *concederetis de aestimatione.*

Perfectae peritiae et maiestatis] *Illa verba, peritiae etc in ms. absunt, et abesse melius.*

Officia eius penes multos velint] ms. *officia vero eius p. m. quae lectio proba.*

4. Pariter suscipi] ms. *p. suspicari.*

13 ab aevo] habeo PM. — dicant hoc pro tribunali PM. — poetarum hoc esse PM.

14. renuant se] renuntiant se PM. — rogiis P; rogus M. — intelligi debuitur M

15. Et commemoratione M (*om. de*). — arbitrium M.

16 afflatu P; affatu M. — mentientibus P; mentibus M.

18. per Christum et in deum] in christo domino PM.

19. quandoque a christianis PM. — si illi M — liceret P; luceret M.

XXIV, 1. nec rei sumus M (*om. nos pro certo*).

2. exprobratio (*exultatio* M) resultavit PM (*om. ista*). — veri non modo M (*om dei*). — in vero M. — religiositatis M.

3. perfectae peritiae maiestatis PM. — plerique P; plerumque M. — dominationis P; divinationis M. — exercitum M.

4. opera et spem PM. — in aliquam principe P; in aliqui principem M.

Cum capitale] ms. *cum capitalis*.

5. Ad aram fidei manus, alius si hoc putatis nubes numeret] ms. *alius ad ar. Fidem manus, alius nubes num.*

Alius hirci] ms. *alias hircum*.

6. Interdicere optionem] ms. *interd. optione*.

Invito coli vellet] ms. *inv. col. volet*.

7. Capite damnandi] ms. *cap. damnandis*.

Astartis] ms. *Adargatis*.

Diasares] ms. *Duzares*.

Norico Tibilenus] ms. *Noricis Belienus*.

Africae caelestus] ms. *Af. caelestis*.

8. [PAG. LV]. Nec tamen Romanos dominos earum] ms. *n. tamen Romani dei earum*.

Per ipsam quoque Italia] *tò per* abest in ms.

Crustuminiensium] ms. *Casiniensium*.

Nursia] ms. *Nortia*.

Otricularum] ms. *Ocriculanorum*.

Nortia Faliscorum] ms. *hostia, Falisc. in honorem patris Chumis, et accepit cognomen Iuno. sed nos soli arcemur*.

9. Quia non Romanorum] ms. *quia nec Rom.*

10. Hic magnus omnium sit Deus, cuius] ms. *hic magis omnium sit, cuius*.

CAP. XXV.

XXV, 1. Testimoniis quos] ms. *test. de Romanis, quos d.*

2. Proprie mentio occurrit, non omittam] ms. *pr. intercedit auctoritas, non omitto*.

5. fidae manus PM. — numerat M.

6. eologium P; eulogium M.

7. et capite P; et pite M. — adstartes PM. — dysares PM. — norici PM. — mauretaniae P; mauritaniae M.

8. Romanos deos earum PM. — per ipsum quoque P²M. — casianiensium P; casianensium M. — narnensium PM. — aesculanorum PM. — nortia M; norcia P. — Hostia] norcia P; nortia M. — in honore patris curris PM.

9. quia nec] qui non PM.

10. velimus ac nolumus (nolimus P²) P¹M. — praeter P; pater M. — omnium sit deus PM. — omnes sumus.

XXVIII. De religiositate romanorum P.

De religiositate Romanorum M.

XXV, 1. de vera et falsa M. — nec argumentationibus om. M. — si retractandum M.

2. quò P; qm M. — propriae menti occu non omittam P; propriae mentis occurrit non omittam M.

Religiositatis diligentissime] ms. *religionis dil.*

Elatos ut orbem] ms. *elatos et in positos, ut orbem.* Fortean, *et dispositos.*

5. Si ista merces Romanis] ms. *scilicet i. m. Romano nomini a Deis praerogativa expensa est. Sterculus, et Mutunus, etc.* quod est elegantissimum.

Genti magis fautum] ms. *genti potius quam suae maluisse, nec patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati sepultique sunt transfretaneis dedisse.*

4. Ut memoriam] ms. *ob memoriam.* quod malim.

Si ultro ad eos transire] ms. *si ad ultores transferre.*

5. Nostrae etiam aetati proposuit] ms. *nostra etiam aetate proposuit.*

Reip. exempto] ms. *subito interemto die 18 Kal. Aprilium, Archigallus ille impurissimus, etc.*

Imperatoris Marci] τὸ *Imp.* in ms. abest.

7. [PAG. LVI]. Orbi terra praecelleret] ms. *orbi terrae praec.*

8. Vellet Iuno] ms. *vellet et Iuno.*

Genere deleri. Quod si hoc illius] ms. *gente deleri. Quod sciam, hic illius.*

Iam tum] ms. *iam tunc.*

9. Prostitussimae lupae Laurentiae] ms. *prostratissimae lup. Laurentinae.*

10. Sterculium] ms. *Sterculum.*

Sed Romae postea cum indigenis cultoribus suis] ms. *sed postea apud Romam cum inditamentis suis.* lego, indigitamentis, id est, libris Pontificalibus suis qui Sterculo serviant : false dictum. Glossarium, Iudigitamenta, Βιβλία ἱερὰ τικὰ.

3. merces P ; mentes M. — deis pro gratia expensa est PM. — muthunus P ; mutianus M.

4. cibeles P ; cibiles M. — ad ultores transire prospexit P ; adulteros transire prospexit PM. — quo sciebat P ; quo graetiam phriae (om. sciebat) M. — debellatorem PM.

5. cum m^o Aurelio P ; cum m. aurelio M. — apud sermum PM — exempto P ; extemplo M. — sexto decimo die M. — pro salutem M.

7. facibus P. — ydreum et aera P ; ydreum cera M. — orbi terrae PM.

8. vellet iuno (om. et) PM. — dilectam P ; dictam M. — huc illius M. — hoc regum M. — si qua facta sanant M. — iam tum PM. — coniux iouis PM.

9. prostituissimae M. — laurentinae PM.

XXV. De regno deorum P.

De regno deorum M.

10. quam coluerat PM. — satur et iuppiter M. — sterculum P. — romam (romanam M) cum indignis suis PM.

11. Regnabatur ab alijs] ms. *regnabantur ab al.*
 Inciderentur. Sed] ms. *inci. Auctis, age, iam rebus religio profecerit. Sed quam vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare, cum post imperium sive hoc regnum religio profecerit. Nam etsi a Numa Popilio concepta, longe melius.*
 15. Temeraria de cespite] ms. *temporaria de cespite.*
 Nidor ex illis] ms. *nidor exilis.*
 Ob hoc magni] ms. *propterea magni.*
 14. Caedes strages moenium] ms. *eadem strages et moenium.*
 16. Hostibus ergo suis] ms. *abest tò ergo.*
 17. Non potest fidei convenire] ms. *non potest fides c.*

CAP. XXVI.

- XXVI, 1. [PAG. LVII]. Ipsis temporibus] *tò ipsis* in ms. *abest.*
 Et seculum corpus] *qui sec. corp.*
 2. Diis suis sylvestris Roma] ms. *deis suis Roma.*
 Virgines vestales] ms. *virgines Vestae.*
 3. Si Deo non deliquissent ultimo in Christum] ms. *si non ultimo deliquisset in Christum.* *evidentius.*

CAP. XXVII.

- XXVII, 1. Laesae divinitatis] ms. *laesae religionis ac divinitatis, quo non videamur laedere, eam ostendimus non esse.*

11. regnaverunt P; regnaverint M. — regnabantur PM. — multo P; multum M.
 12. fastidium PM. — meritas M. — proficerit age iam rebus religio profecerit. Nam PM.
 13. fruge M. — non ergo M. — qui magni M.
 14. capitis et eversis M. — eadem strages P; aedem strages M.
 15. quod throphea M. — tot deis (om. de) PM. — quod degentibus triumphis M. — quod manent M.
 17. fides] fidei PM. — ut gessimus M. — amittere M. — fuerunt.

XXVI. De regno dei P.

De regno dei M.

- XXVI, 1. illa regna PM. — qui ante omnia nec tempus M.
 2. quam tantum ambitum capitolii extrueretur PM.
 assirios M. amazonas M.
 3 numqui retro M. — si deo non deliquisset PM.
 XXVII, 1 intentionem M — laedere eam (etiam P¹) quam ostendimus non esse PM.

XXVII. De spiritu daemoniaco P.

De spiritu demoniaco M.

pro fidae M. — que certi sumus M.

5. Astutia sua dandi] ms. *a. suadendi*.

4. [PAG. LVIII. Et eiusmodi spiritus] ms. *eiusm. spirituum, et nequam tamen servi metum nonnunquam contumaciae miscent.*

5. Timor spirat] ms. *tim. inspirat.*

6. Apprehensi subiguntur] ms. *appr. subijciuntur.*

Conditioni suae succidunt] ms. *con s. parent, et succedunt, et quos. gravius sane, et accuratius.*

7. Itaque cum vice repellantium] ms. *It. dum v. repugnantium vel rebellantium.*

Adversum nos, in quorum] ms. *adversus nos praeliantur, in q.*

Certi impares se esse, et hoc magis perditos] ms. *certi etiam perisse, et hoc m. p.*

CAP. XXVIII.

XXVIII, 1. Quoniam autem facile iniquum videretur] ms. *sed quoniam fac. in vid.*

Ex qua velit fronte] ms. *ex abest.*

2. Informati estis ab iisdem] ms. *formati est. ab eisd.*

3. Callidiore timiditate] ms. *calidiore tim. Caesarem.*

Etiam merito] ms. *et m. si.*

Non cuilibet mortuo potior?] ms. *quilibet non omni mortuo potior est.*

4. Cum plus timoris humano domino dicatis] ms. *qui pl. tim. hum. domino dicatis.*

CAP. XXIX.

XXIX, 1. [PAG. LIX]. Salutem Imperatoribus] ms. *sal. Imperator.*

2. dementia M. — possumus M.

4. adversus P; apud versus M. — subornatis P; sub ornamentis M. — exorsi sumus P; exorsimus M.

5. tamen et servi PM. — contumacia M.

6. conditionis suae M.

7. repugnamus P; repugnemus M. — damnamur.

De genio imperatoris XXVIII P.

De genio imperatoris M.

XXVIII, 1. qnm P; qm M. — si qui abolio quoqueretur M. — quos ultra M. — oratus ex qua velit fronte PM.

2. ab hisdem PM.

3. maiori M. — callidiori M. — quilibet P¹M; cuilibet P² (c s. l.).

4. repraesentaneae M. — deprehendimini M. — humano (humana M) dominio PM. — peieratur.

XXVIII. An possint prodesse idola P.

An possint prodesse idola M.

XXIX, 2. excubiis suis salva M.

Denique in conscientia] ms. *den. quos in con.*

2. Aedes tuerentur, ut opinor] ms. *AE. vindicarent. quae ut op.*

Autem hae ipsae] ms. *autem et hae i.*

5. Aliquid liberalitatis] ms. *aliquid aut lib.*

Ita qui sunt] ms. *Itaque sunt.*

Cuius et toti sunt] ms. *cuius et nunc et toti sumus.*

4. Ideo ergo rerum] ms. *ideo enim.* Notae quoque interrogationis in ms. absunt.

5. Sed vos irreligiosi] ms. *sed vos religiosi.*

Praeterito eo, in cuius] ms. *praeteritis eum, in c.*

Tot debellatis] *tò tot* non est in ms.

Dum sciunt petere] ms. *cum s. pet.*

CAP. XXX.

XXX, 1. Deum vocamus aeternum] ms. *Deum invocamus ae.*

Et Deum vivum] ms. *abest tò et.*

Ceteros malunt] ms. *C. mallent.*

Sciunt qui homines, qui et animam] ms. *sciunt qui homines, quis et animam.*

Super omnes Deos. quidni? cum super omnes] ms. *super omnes homines, qui utique viventes mortuis antestant. Recogitent quousque vires imperij sui valeant.*

4. [PAG. LX]. Illuc suspicientes] ms. *illuc sursum suspicientes.*

Capite nudo] ms. *cap. nudato.*

Sumus omnes semper] ms. *tò Omnes non legitur.*

5. Propter disciplinam eius] ms. *pro disciplina eius.*

6. Non Arabicae arboris] *tò Non* in ms. non est.

3. ita qui sunt quomodo M (*aliquot verba om*). — ut ea praestare M. — consequantur.

XXX. De potestate imperatorum P.

De potestate imperatorum M.

4. in maiestatem (maiestate M) imperatoris PM. — qui eam P; quique ea M.

5. inreligiosi PM. — eos debellatis PM. — qui ea sciunt petere M (*reliqua desunt*).

XXX, 1. quis illi dedit M. — quis et animas M. — deum cum esse solum M. — quidni? cum super omnes P; *haec desunt in M.*

2. celos mittat M.

3. inde est P; id est M. — antequam P; antiqui M.

4. suspicientes P¹M.

5. quò (quê M) et ipse est PM. — debetur P; debet M.

6. cur quidem] cum quibus PM.

Reprobi hominis] ms. *rep. bovis*.

7. Veritas et Dei devotio est] ms. *V. est Dei et dev.*

CAP. XXXI.

XXXI, 1. Plane proficit ista] ms. *Tamen prof. ist.*

5. [PAG. LXI]. Ut omnia tranquilla] ms. *ut tranquilla sint vobis. Cum enim concutitur.*

Turbis aestimemur] ms. *τὸ Αἰσθιμμεν, non est.*

CAP. XXXII.

XXXII, 1. Etiam pro omni statu imperij] ms. *et ita universo orbe et statu imp.*

Quod vim maximam] ms. *qui vim max.*

2. Sed et iuramus sicut non per genios] ms. *sed et sic iuramus, non per genios C.*

5. Voluit, et pro magno id iuramento] ms. *V. ideoque et salvum volumus, quod Deus voluit, et pro magno adiuramento.*

Hominibus exigamus] ms. *hominibus expellamus.*

CAP. XXXIII.

XXXIII, 1. Quam necesse est] ms. *quem n. e.*

Siquidem non solum ab eo postulo, qui eam potest] ms. *Non solum quod eam ab eo postulo, qui potest.*

Soli subijcio] ms. *solī eum sub.*

7. ipse habitu M. — hoc te boni agi praesides M. devotio est

XXXI. De oratione pro inimicis P.

De oratione pro inimicis M.

XXXI, 1. adolati P. — admittis M.

2. praeceptum est M. — decorum P¹; de quorum P².

3. manifeste P; manife M. — invenimur.

XXXII. Item pro imperio et potestate imperatoris P

Item, etc. M.

XXXII, 1. nobis orandi P; orandi M. — clausulam P; cladem M. — acerbitates P; et acerbitates M. — itaque P; itaque M.

2. augustior P; angustior M. — suscipimus P; suspicimus M.

3. quod deus voluit et pro magno M (*om. compluribus verbis*). — ex hominibus M. — degerare PM. — conferamus.

Pro imperatore XXXIII P.

Pro imperatore M.

XXXIII, 2. operor P; operior M. — adaequo P; aequo M.

5. Satis habeat] ms. *s. habet.*

4. [PAG. LXII]. Respice te] ms. *respice post te, hominem te esse memento, et utique hoc magis.*

Admonitio-conditionis] ms. *monitio c.*

CAP. XXXIV.

XXXIV, 1. Sed more communi] haec absunt in ms.

2. Qui pater patriae est, quomodo dominus est.] ms. *quomodo qui p. p. est dominus est ?*

Quod non potest credi] haec in ms. absunt, traiecta in sequentem versum.

Adulatione. Tanquam si haberi Imperatorem] ms. *ad quod non potest credi, si h. Imp.*

5. Cui Deo opus est] ms. *cui Deis opus est.*

4. Maledictum est ante] ms. *male traditum ante.*

Caesarem nuncupare] ms. *Caesarem nun. scio te isto nomine male velle et male abominari, Ut vivente adhuc Imperatore Deum appelles, quod nomen illi mortuum accidit. forte, mortuo accedit. quod est ἐναργέστερον.*

CAP. XXXV.

XXXV, 1. Christiani, quia imperatores] ms. *Ch. an quia Imp.*

2. Choros in publicum educere] ms. *toros in publicum ded.*

3. deo cedere habeata appellari imperator (*reliqua desunt*) M.

4. existimet.

XXXIII. De Augusto imperatore P.

De Augusto imperatore M.

XXXIV, 1. omnipotens aeternus P; omnipotens deus aeternus M.

2. qui pater patria est M. — magis qui domini M. — tanto habem M. — turpissima s(ed) et pernitiosa adolatione P (s s. l.); turpissima et pernitiosissima adolatione M.

3. si habens P; tamquam si habens M. — n (= nonne) in me maximam et explicabilem M. — propitium P; protium M.

4. nunc cupari M; nuncupari P.

De sollemnibus Caesarum. XXXV P.

De sollemnibus Caesarum M.

XXXV, 1. publice hostes M. — qui imperatoribus M. — conscientiam potius quia lascivia celebrant M.

2. toros P¹M; thoros P². — civitate M. — vinolentum cogere M. — ad libidinis inlecebras PM. — haecine M. — principium dicent quae alios non dicent M.

3. disciplina M.

Civitatem tabernae habitu] ms. *Civitatem in tabernae habitum demutare, vinulentiam facere, catervatim cursitare, ad iniurias, ad impudicitias, ad libidinum ludibria. Sic enim exprimitur publicum gaudium per dedecus publicum. Haec in solemnes dixi principum, decernuntque alias dies non decet. Quo observant.*

4. [PAG. LXIII]. Diem infringimus] ms. *d. effring.*

Domi tuae] ms. *domui t.*

5. Quo more celebrari nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, sed occasio voluptatis] ms. *quomodo celebranda occasio voluntatis magis quam digna ratio persuasit, si nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt fidem et veritatem nostram.*

Sed hostes principum] ms. *s. ut h. p.*

6. Ipsam vernaculam] ms. *ipsamque vernac.*

Testis et Tyberis] ms. *test. est Tyb.*

7. Si pectoribus ad translucendum] ms. *si pect. humanis ad transducendum quoddam specularem materiam natura obduxisset, cuius non praecordia insculpta pareret novum ac novum Caesarem scena conceario (legendum congiario) dividendo praesidentem, etiam illa hora, quo reclamant, de nostris annis augeat tibi Iuppiter annos. Sed Christianus tam pronunciare non novit, quam novum Caesarem optare.*

8. Depostulatores christianorum] ms. *depopulatores Ch.*

De equite] ms. *de aequitate. melius, de equitatu. sed mendum est, ut adiuncta docent.*

9. Inter duas lauros] ms. *inter duas laurus.*

Omnibus Stephanis atque Partheniis] *omnibus, Sigeriis atque Partheniis.*

10. Sub ipsa usque impietatis] *tò Usque in ms. abest.*

11. [PAG. LXIV]. Racematio superst] ms. *rac. superest.*

Vestibula enubillant] ms. *vest. nubilabant.*

Vota propria iam] ms. *v. publica pr. i.*

12. Capite consulant] ms. *c. consultant.*

4. probri M. — postes P; potestes M. — habitu M.

5. maiestati M. — christiani P; chri M.

7. insculpta P¹M; inculla P². — praesidentis P; presentis M.

8. quam vulgus P; qui vulgus M. — spirant PM.

9. laureos M. — sigerissatque parteniiis M.

10. eruptionem M. — deierebant P²; degerebant P¹M.

11. qui M (*pro quam habet ter*). — postes P; potest M. — dividebantur M. — ediserent P; edisserent M. — spei suae P; speciei sue M.

12. aurspices et magos M (*om. et augures*). — desertoribus P; disser- toribus M.

15. Non ea mente de charis] ms. *non enim ea m. de Caesaris consulitur, qua de hominis. Aliter.*

CAP. XXXVI.

XXXVI, 1. Qui Romani vocabantur] ms. *qui R. vocantur.*

Et Romani esse, et hostes non] ms. *et Rom. non esse, et h. esse.*

2. Imperatoribus dedita non] ms. *Imp. debita non.*

Necesse habet exhibere] ms. *n. habent exhibere.*

3. Indifferentis benignitatis] ms. *indifferentia benign. quod est Tertullianum.*

4. Imperatoribus qui et] ms. *imp. ex ipso, qui et v.*

[Pag. LXV]. Nec in ipsum, qui per Deum] ms. *nec in ipsum Imperatorem, qui p. D.*

CAP. XXXVII.

XXXVII, 1. Habebimus odisse] ms. *habemus odisse.*

Possimus laedere] ms. *possumus laed.*

2. Item si laesi] ms. *item si ijdem l.*

Praeteritos a vobis] ms. *praeteritis vobis.*

Lapidibus et incendijs] haec in ms. absunt.

Nec mortuis parant] ms. *de m. quidem par.*

De requie sepulturae] ms. *de reliquiis sepult.*

Dissecent, distrahant] ms. *dissipent, d.*

3. Largitatem ultionis posset] ms. *largiter ultionis possit. Hellenismus elegans.*

Divina secta aut doleat] ms. *divinitas sectae, aut ut d.*

13. salutem M. — adversum illam cogatur M. — de caris P; de cesaris M. — servitutis.

XXXVI. De aequalitate P.

De equalitate M.

XXXVI, 1. hostes esse P; hostes M.

2. debita M; dedita P. — officiis P; officio M. — quibus divinitas imperat PM. — quam circa P; qui circa M.

3. sub exceptione M; sed exceptione M.

4. idem sumus imperatoribus qui, om. ex ipso) PM. — in imperatorem P; imprim (= in principem) M. — tantus est.

XXXVII. Ne malum contra malum P.

Ne malum contra malum M.

XXXVII, 1. Si P; om. M.

2. ipsi P; om. M. — quoties (bis) P; quotiens M. — sui iure M (om. nos). — nec mortui M.

3. repensatis PM. — si malum malo igni M (om. compluribus verbis).

4. Si enim hostes extraneos] ms. *si enim et hostes exertos.*

Orbis? Externi sumus] ms. *orbis externi sumus, et orbem iam et vestra omnia. legendum, orbis? Orbis iam etc.*

Relinquimus templa. cui bello non] ms. *reliquimus. Possumus dinumerare exercitus vestros: unius provinciae plures erunt. Cui bello non.*

6. In aliquem orbis remoti, etc.] ms. *in aliquem angulum orbis remotissimum abrupissemus a vobis, suffudisset pudor utique dominationem vestram: ad silentium rerum, et stuporem quendam quasi mortui orbis quaesissetis, quibus imperaretis. Plures hostes quam.*

8. Christianos habendo. Sed hostes maluistis] ms. *Christianos hostes habendo. Hostes maluissetis vocare generis humani potius, quam erroris humani. Quis autem.*

9. Spiritibus pateret] ms. *sp. pateretis. elegantius.*

10. Cogitantes non modo] ms. *recogitantes non m.*

Quia sumus plane] ms. *qui s. pl. non generis humani hostes, sed potius erroris. rectissime.*

CAP. XXXVIII.

XXXVIII, 1. [PAG. LXVI]. Nec paulo levius inter licitas] ms. *ne p. lenius inter illicitas.*

Factionibus timeri solet] ms. *fact. praecavetur.*

2. Constat ac modestia publica] ms. *constat modestiae publicae. quae proba lectio.*

4. exertos P; exortes M. — vindices M; iudices P. — qui totius M. — hesterni P; externi M. — ipsas tribus M. — relinquimus P; relinquamus M. — etiam inpares P; et impares M.

5. liceret M (*om. quam occidere*).

6. abrupissemus M. — dominationem P; damnationem M. — qualicumque P; qualicumque M.

7. orbis] urbis PM.

8. hostes habendos] habendos PM (*om. hostes*). — humani generis potius qui erroris M.

9. raperet P; reperet M. — sufficisset P; subfecisset M. — pateretis] pateret PM.

10. qui sumus] quia sumus PM. — tamen sed potius P¹; sed potius tamen P². — erroris.

XXXVIII. De coetu P.

De coetu M.

XXXVIII, 1. inter licitas P; intelcitas M¹; intelcitas M². — praecavetur] timeri solet PM.

2. factionum P; *om. M.* — modestia M. — qua facile] quae res facile PM. — inquietaret PM. — mercennariam homines violentiae PM.

Quae res facile] ms. *qua facile*.

Inquietaret] ms. *inquietarent*.

Mercenariam homines violentiae] *tò Homines* in ms. non exstat.

5. Omni gloriae] ms. *ab omni gloria*.

Cognoscimus mundum] ms. *agnoscimus m. atque adeo spectaculis*.

4. De quibus exiguntur] ms. *de quibus transiguntur*.

Praeterimus] ms. *praetersumus*.

Nihil est nobis dictum] ms. *nihil enim n. d.*

5. Vanitate : quos vos] ms. *V. Licuit Epicureis aliam decernere voluptatis veritatem, id est, animae aequitatem. Id quo vos. quae alii in finem cap. traiecerunt. Sed hoc melius.*

Oblectari novisse nolumus] ms. *oblectare novissime nol.*

Sed licuit Epicureis etc. usque ad finem capitis] in ms. absunt.

CAP. XXXIX.

XXXIX, 1. [PAG. LXVII]. Iam nunc ipse negotia] ms. *jam nunc ego ipse n.*

Factionis, ut qui mala] ms. *f. quo minus mala refutaverim bona ostendam, Si etiam veritatem revelaverim. Corpus.*

Disciplinae veritate] ms. *divinitate*.

2. Coimus in coelum] ms. *coimus in coetu, et congregationem facimus, ut ad Deum quasi manu facta praecationibus ambiamus. Haec vis.*

Pro ministris deorum ac] ms. *pro ministerijs eorum, etc.*

5. Cogimur ad literarum] ms. *coimus ad literarum*.

Inculcationibus densamus] ms. *in compulsionibus dens.*

6. Nam inde non epulis] ms. *quippe non epulis inde, potaculis,*

3. quam publica P; qui publica M.

4. xysti] systi P; existi M.

5. novissime] novisse PM. — nostri iniuriae est M. — licui depicureis M. — aliquam decernere P; aliquam decernerent M. — aequitatem et ampla negotia christianae PM.

XXXVIII. De disciplina christianorum P.

De disciplina christianorum M.

XXXIX, 1. edam P; eade M.

2. ambiamus] ambiamus orantes PM.

3. coimus P; cogimur M. — spem erigimus] *hinc deficit* M.

4. religetur P.

6. nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis P; naufragiis P¹; naufragis P².

7. vel maximae P. — paratiores erunt P.

nec ingratis votatrinis dispensatur, sed egenis alendis humandisque, et pueris ac parentibus destitutis, iamque domesticis senibus, iam otiosis. Item naufragijs, et si qui in metallis, et si qui in insulis vel in custodijs duntaxat ex caussa dei sectae conflictatur, alumni confessionis suae fiunt. Sed eiusmodi etc.

8. Erunt. Sed et quod fratres nos vocamus] ms. *erunt* abest. Sed et quod fratrum appellatione censemus.

Affectatione] ms. *affectione*.

Fratres etiam vestri] ms. *fr. autem etiam vest.*

9. At quanto dignius] ms. *quando nunc dignius*.

Expiraverunt pietatis] ms. *expaverunt veritatis*.

10. In illo loco consortium] ms. *in isto solo con.*

[PAG. LXVIII]. Et sapientissimorum disciplina] ms. *Et sapientiorum suorum disc.*

14. Charitas conviolatur] ms. *ch. convivatur* ? recte, nam transit ad sequentia.

Prodigas sugillatis] ms. *prod. quoque sug.*

Morituri. Sed stipulam] ms. *morituri : aedificant vero quasi nunquam moriantur. Sed si.*

15. Decurijs et ructantibus] τὸ *Et* in ms. non est.

Aer. Alijs] ms. *aer. si alijs*.

Pollinctorum sumtus] ms. *Et polincto lucitorum sumptus*. antique. Sed de utroque in notis diximus.

Coenae Serapicae] ms. *coenae Serapiae*.

De solo triclinio] ms. *de loco t.*

16. [PAG. LXIX]. Rationem suam ostendit] ms. *rationem sui ost. id vocatum quo dilectio penes graecos. Quantiscunque sumptibus*.

18. Ut qui meminerunt] ms. τὸ *Qui*, non legitur.

Ut qui sciunt dominum] ms. *ut qui sciant Deum*.

Deo canere] ms. *de Deo can.*

19. Eruptiones lasciviarum] ms. *inceptiones*. Corrige *inreptiones*, ait Schoppius.

20. Damnanda, si quis de ea queritur] ms. *d. si non dissimilis damnandis, si quis de ea queritur*.

8. sed et quod fratres nos vocamus, non alias P.

9 at (ad P¹) quanto dignius P. — agnoverunt P.

12. sapientissimorum disciplina P.

13. lenonest P.

14. conviolatur P.

15. Salijs] si alijs P. — pollinctorum] polinctorum P. — sarapiacae P.

16. mediocrum P¹ ; medioerium P²

21. sed curia. XL. et contra ethnicam rationem P.

CAP. XL.

XL, 1. Christianus esse caussam] ms. *in primordio temporum Christianos esse in causa.*

2. Ascendit in arva] ms. *a. in rura.*

Ad leonem adclamatur] ms. *ad leonem inclamant.*

5. [Pag. LXX]. Legimus Hieropolin] ms. *legimus Hienarranda penes Delon et Rhodon.* vide notas.

4. Mari creptam] ms. *mari inereptam*

Italiae abscisam] ms. *abest vox, Italiae.*

6. Nati mortuique sunt] ms. *nati moratique sunt.*

Neque enim alias in hodiernum] ms. *neque enim illae in hodie.*

7. Iudaeum ab Aegypto] ms. *Iudaeorum ab Aegyp.*

Regiones ac fines eius] ms. *reg. affines e.*

Poma oriantur] ms. *pom. conantur.*

Cinerescunt] ms. *cineres sunt.*

8. Tuscia iam tunc] ms. *abest tō Tunc.*

Monte profudit ignis] ms. *perfudit ignis.*

Per Romanos annulos] ms. *Romanos annulos caede sua modio metiebatur.* rectissime.

9. Aedium clades templorumque] ms. *eadem clades templorum, quae et moenium fuerunt; ut iam et hoc revincam, non ab his evenire, quae et ipsis similia evenerunt.* semper humana gens.

10. Non requisivit sed] ms. *non solum non reg. timendum, sed et alios sibi citius commenta quos coleret.*

Omnibus se vitijs et cerimonijs involvit] ms. *omnibus vitiis et criminibus inolevit.*

12. Cuius et ingrata. Etiam tamen si pristinas] ms. *cuius bonis ingrata est, et tamen si pristinas.*

15. [Pag. LXXI]. Christianos a Deo orbis accepit. Ex eo enim] ms. *Christianos adeo or. ac. Exinde enim.*

14. Lupanaribus operati] ms. *l. operantibus.*

15. Continentia aspersi] ms. *cont. expressi.*

Iupiter honoratur] ms. *Iup. hon. a vobis, Deus negligitur.*

XL, 1. in causam P.

2. ad leonenem P.

3. hieran napean et delon et rhodon et cho P.

5. velud Plato P.

6. alias hodiernum P.

7. consederat P. — et quasi P¹; et si qua P².

8. ulcinios P¹; ulsinios P².

9. occupaverant, XLI. De adversis urbium P.

15. volvitantes P. — honoratur. XLII. quod deus spernitur et statuae dorantur P.

CAP. XLI.

XLI, 1. Vos rei publicorum] ms. *Vos publicorum incommo-
rum indices semper, apud quos Deus spernitur, statuae adorantur.
Utique enim credibilis.*

An ne illi iniquissimi, si] ms. *sed ne illi in. qui.* sublata nota
interrogationis.

2. Si quidem et ipse patiatur] ms. *qui et ipse patitur.*

3. Et indulgens et increpans] ms. *et ind. et incessens.*

Esse commoda prophanis] ms. *esse et commoda p.*

4. Qui aequitatem didicimus] ms. *qui autem ita discimus.*

Etiā sequitur] ms. *et sequitur.*

Nobis forte in] ms. *nobis, si forte, in admonitionem a Deo
obveniunt, vobis in castigationem.*

5. [PAG. LXXII]. Vestris meritis] ms. *vestris id mer.*

Confirmantium scilicet fiduciam] ms. *confirmamur : ut scilicet
fiduciam et fidem spei nostrae agnoscentes. Iam vero si ab his moli-
tis, omnia vobis male veniunt nostra causa, cur colere eos perseve-
ratis. Est autem molitis, mola et ritu divino cultis. antique.*

6. Quos separare deberent a meritis Christianorum] haec
absunt in ms. et videntur ex superioribus repetita.

CAP. XLII.

XLII, 1. Sed alio quoque] ms. *sed alio ad huc.*

In negocijs dicimur] ms. *abest tō in.*

2. Cohabitemus in hoc seculo] ms. *cohabitamus. Hoc seculum
navigamus et nos vobiscum, et vobiscum militamus, etc.*

3. Opera nostra publicamus] ms. *operas nostras p.*

4. Non scio. Sed cerimonias] ms. *Nescio, etsi cer.*

Attamen illa die] ms. *att. et illa d.*

Non labor diliculo] ms. *non lavo sub noctem.*

Attamen labor honesta hora] ms. *sed lavo et debita h.*

Rigere et pallere] ms. *frigere et pallere.*

XLI, 1. vos rei publicorum P. — seperare P.

2. si quod et ipse patiatur P. — incessens] increpans.

4. despicitis P.

6. male] mala P. — debuerant quos seperare deberent a meritis christia-
norum. XLIII. Quod infructuosos nos dicunt P.

XLII, 1. negotiis] in negotiis P. — brahmanae P.

2. perperā mutamur P. — cohabitamus in hoc saeculo P.

4. caerimonias P.

5. Ubi de copijs tuis] ms. *Ubicumque de cop. t.*
 6. Esse liberis et solutis] ms. *τὸ ἔσσε, non comparet.*
 Non coronam naribus admovimus] ms. *Vos enim non novimus.*
 7. Venditantur, si desideravero] ms. *Ven. quod ego si d. liberius de suis, de propriis locis sumam.*

Pluris et charioris] ms. *plures et chariores.*

8. Non sufficimus] ms. *non enim sufficimus.*

9. Sed cetera vectigalia] ms. *sed et cet. vect. laeduntur. sufficit, si cetera gratias Christianis agunt ex fide dependentibus debitum, cum alieno fraudando abstinemus : ut si ineatur, quantum publico pereat et fraude et mendaciostrarum professionum, facile ratio haberi possit unius speciei querela compensato pro ceterarum rationum securitate.*

CAP. XLIII.

XLIII, 1. [PAG. LXXIII]. Plane conūtebor] ms. *pl. con. quoniam, si forte, vere de sterilitate, Christianorum conqueri possunt. Primi erunt, etc.*

Aquarioli] ms. *Harioli.*

2. Cum aliquo praesidio] ms. *cum aliquo utique praesidio compensari potest. Quanti habetis, non dico iam qui de vobis daemonia discutiant, non dico jam qui pro vobis quoque vero Deo preces fundant, sed a quibus nihil timere possitis.*

CAP. XLIV.

XLIV, 1. [PAG. LXXIV]. Tam verum, quam grande] ms. *tam verum, tam grande.*

2. Tot a vobis nocentes] ms. *quot a vobis n.*

Quis ex illis etiam Christianus] ms. *idem etiam Christianus adscribitur? Proinde cum Christiani suo titulo offeruntur, etc.*

Talis, quales tot nocentes?] ms. *talis, qualis etiam notatur nomine?*

5. subpremam P. — adtamen ubi de P.

7. sumantur plane P. — pluris et carioris P.

9. publico] vectigalibus P. — rationum. XLIII. De lenocinio.

XLIII, 1. sicarii] secarii P. — aruspices, arioli P.

2. compensari potest. XLV. de exorcismate P. — sternant. quia forte non creditis sed P. — possitis. XLVI. De custodiis ethnicorum P.

XLIV, 1. nullis P¹; nullus P². — eologia P. — eologiis P. — corruptor M. — nisi hoc tantum] nisi plane tantum christianus P. — christianus.

XLVII. De innocentia christianorum P.

5. De vestris semper bestiae] ms. *de vest. etiam bestiae*.
 Nemo illic Christianus, nisi plane] ms. *n. illic Ch. n. hoc tantum, aut si et aliud, iam non Christianus*. Optime.

CAP. XLV.

- XLV, 1. Adeo edocti] ms. *a deo doctore*.
 Incomptibili dispensatore mandatam] ms. *intemtibili deo doctore praeceptam*.
 2. Humana aestimatio] ms. *h. doctrina*.
 Tanta est prudentia] ms. *quanta pr. hominis ad demonstrandum quid vere bonum, tanta auctoritas ad exigendum*.
 5. Quid plenius dicere] ms. *quid pl. dictum est, non occides, an vero ne irascaris quidem?*
 Oculis solitariam arcere concupiscentiam] ms. *oculorum solitaria concupiscentia arcere*.
 4. Antiquioris formae mutatas] ms. *antiquiorem formam mutatas*.
 Moysis] ms. *Moysi*.
 5. Cum istas evadere] ms. *cum illas et e*.
 Et plerunque in admissis delitescere] ms. *pl. in ad. delitescenti, et aliquando contemnere ex voluntate vel necessitate*. *Recogitate etiam pro veritate supplicii cuius libet*.
 7. Verum sempiterni eum etc.] ms. *Verumtamen semper ternum deum timentes, quem timere debet ipse, qui iudicat: Deum non. etc.*

CAP. XLVI.

- XLVI, 1. [PAG. LXXV]. Constituinus, ut opinor] ms. *Constituimus, ut op.*
 Quibus modis probare] ms. *τὸ Modis non legitur*.
 Potestatum. Quis nos] ms. *P. Existat qui nos*.
 2. De veritate? sed dum] ms. *d.v. debet renidi, sed dum tamen, id est, renidentia et risu excipi*.
 Quod usu iam et] ms. *quod usui iam et*.
 Negotium existimat] ms. *negotium existimatis*.

XLV, 5. illas et] illa sed P. — plerumque] et plerumque P. — delitescendi P. — delinquendi P.

6. eam] ea P.

7. pro sapientiae] prospicientiae P¹; prospicientiae P².

XLVI, 1. quibus modis probare P. — spiritualium] spitalium P. — qui nos revincere P.

5. Proinde illis non adaequamur] ms. *Non proinde adaequamur diligentia* (Forte de licentia) *et immunitate disciplinae? vel cur et illud pares nostri non urgentur ad officia, quae nos non obeuntes periclitamur?*

4. Proferre compellit?] ms. *Prostituere com.*

Superstitiones vestras commentarijs] ms. *Sup. publicas com.*

5. Philosophi non enim] ms. *Phil. enim, non.*

Daemonia non fugat] ms. *daem. non fugiunt.*

Idem et cum aliquid] ms. *Idem et qui aliquid.*

In fine iubebat] ms. *in fine mandabat.*

6. [PAG. LXXVI]. In quantum odio] ms. *in quantum odium.*

7. Illusores et corruptores, inimice Philosophi] ms. *et illusores et contemptores. inimici Philosophi.*

8. Neque de conscientia neque disciplina] ms. *Neque de scientia, neque de d.*

9. Inveniri facilem] ms. *in. facile.*

Difficilem] ms. *difficile.*

10. Corruptorem adolescentium] ms. *Corruptor adulescentium pronuntiatur. Christianus ad sexum nec foeminae mutat.*

Ardorem subantem] ms. *ardori sub.*

Speusippum] ms. *Speudipsum, mendose.*

11. Et dolere, si non esset] haec in ms. absunt.

12. [PAG. LXXVII]. Faeminam videt] ms. *faeminas non v.*

15. Superbia deculcat] ms. *sup. decalcat.*

Christianus nec] ms. *Ch. contumeliosus nec.*

14. Aequanimitate] ms. *animi aequitate.*

Lacones emendassent] ms. *L. emendarint.*

Hostibus denegavit] ms. *hospitibus den.*

15. Idem Aristoteles tam turpiter] ms. *Idem A. t. indecore Alexandro regi potius adulatur quam Dionysio etc.*

16. Et Hippias] ms. *Ycthyas mendose.*

17. Excedere quaedam] ms. *excidere q.*

Sapientiae perseverent] ms. *S. perseverant apud vos. Adeo etc.*

18. Graeciae discipulus] ms. *G. d. et caeli, famae negotiator et*

4. degerare P. — prostituere compellit] proferre compellit. P. — publicas] vestras P.

5. gallenatium P¹; gallinatium P².

10. corruptorem adulescentium pronuntiatum sexum nec femineum mutat christianus P. — ardorem P.

13. diogenis P. — prieneuses P.

14. emendassent P. — hospitibus] hostibus P. — ventris] vris (= vestris) P. — et Hippias] ichtyidas P.

18. distructor P.

salutis vitae : verborum et factorum operator, et rerum aedificator et destructor, et interpolator erroris et integrator veritatis, furator eius et custos. Adhuc enim mihi proficit.

CAP. XLVII.

XLVII. 1. Quo facile credam] ms. *q. f. credatur.*

Etiā excurrerem] ms. *Excucurissem in haec quoque.*

2. Omnino de prophetarum] ms. *Omnino abest.*

Igitur Philosophi] ms. *Igitur et Philosophi.*

Ut quae de nostris habent, ea nos comparent illis, etc.] ms. *Num quia quaedam de nostris habent, eapropter nos comparent illis? inde opinor, et a quibusdam Philosophia legibus quoque eiecta est : a Thebaeis dico, et ab Spartanis, et Argaeis, dum ad nostra conantur, sed homines gloriae.*

Scripturis offuderunt] ms. *Scripturis non habet.*

3. Sub nubilo] ms. *subnubila.*

4. Aspernata mutabat] ms. *a. nutabat.*

Incertum miscuerunt] ms. *in incertum misc.*

5. Deum non ut] ms. *D. nostrum non ut.*

6. Asseverant alij corporalem] ms. *As. qua Platonici et Stoici, alij ex atomis, alij ex numeris, qua Epicurus et Pythagoras, alius igni, qua Heracleto visum et Platoni : et quidem curantem rerum factorem, et actorem rerum contra Epicuri otiosum et inexercitatum et (ut ita dixerim) neminem in rebus humanis.*

Ita intulit aut reformavit] ms. *ita aut intul. quid, aut.*

9. Paraturam viri quidam] ms. *p. variis quibusdam recte.*

Sciderunt. quod ideo suggesserim] ms. *Exciderunt. q. i. suggerimus.*

Adaequare videatur] ms. *Aequare videatur.*

Defensionum vindicet veritate] ms. *Defectionem v. veritatis. quae lectio rectissima.*

[PAG. LXXVIII]. Commentatores probabuntur] ms. *Comm. deprehenduntur.*

10. Disciplinae suborta] ms. *dis. subornata.*

Quae dissimilitudine fidem] ms. *quae de similitudine fidem infirmarent veritatis, vel eadem sibi potius fidem raperent : ut quis*

XLVII, 3. in sanctis scripturis offenderint digestis ex pro instituto curiositatis ad propria opera verterunt P.

4. mutabat] nutabat P. — per quod incertum P.

7. quos regat P.

9. et ex varietate defensionum iudicet veritatem P.

ideo non putet Christianis credendum, quia nec poetis nec Philosophis.

12. Et ridemus Deum praedicantes] ms. *Ridemur praeiudicantes Deum, fortasse praeindicantes D.*

Si gehennam] ms. *et gehennae, si comminemur.*

Apud mortuos] ms. *ad m.*

14. Sacramentis ut de prioribus. Ergo fideliora] ms. *si de nostris sacramentis, ut de propriis, E si. sunt nostra, magisque credenda, quorum imagines quoque fidem invenerunt. si de suis sensibus, iam ergo sacramenta.*

CAP. XLVIII.

XLVIII, 1. [PAG. LXXIX]. Colubrum] ms. *colubram.*

Argumenta eloquii] ms. *argumenta eloq. sui virtute distorterit, nonne consensum movebit, et fidem infiget, ut etiam ab animalibus sit abstinendum?*

Reducere repromittat] ms. *reducem r. statim illic vesica quaeritur (legendum vesica queritur, id est, quasi ventis distenditur cruciaturque pectus illorum vehementissime) et lapidibus magis, nec saltem copiis a populo exigitur : quasi non quaecumque ratio praeest animarum humanarum in corpora reciprocandarum, ipsa exigat illas in eadem corpora revocari : Quia hoc sit revocari, id est, esse quod fuerant. Nam si non id sunt quod fuerant, id est, humanum et idipsum corpus indutae, iam non ipsae erunt quae fuerant. Porro quae iam non erunt ipsae, quomodo redisse dicentur? Aut aliud factae non erunt ipsae, aut manentes ipsae, non erunt aliunde. Multis etiam locis ex otio opus erit, etc.*

5. Reformari vidit] ms. *r. videretur. et perplacet, si ita coniunxeris, lascivire, quis in quam bestiam reformari videretur.*

Quemlibet pro quolibet] ms. *qui et pro q.*

In eandem restauretur] ms. *in eadem restauretur, et si non effigiem, certe conditionem. sed quia ratio restitutionis.*

4. Eo quod omnino] ms. *Et omnino.*

5. O homo, et fidem] ms. *homo es, fidem.*

6. [PAG. LXXX]. Quid novi tibi eveniet] ms. *Nihil ergo novi ti. e. quod germanum putem.*

Cum iterum non eris] ms. *Et iterum cum non eris.*

Et tunc requires qua] ms. *et tunc require qua.*

12. subterranea P.

XLIII, 1. repromittat lapidibus P (om. statim illic vesica quaeritur et).

2. stabuli P¹; stabili P².

7. Omnium animarum animatore] ms. *omnium animatore signatum, et per ipsum humanae.*

8. Fructus consumuntur] ms. *fr. consummantur.*

9. Discens, dominus omnium] ms. *disces deum, dominus om.*
 Ut pereas ubicunque] ms. *ut pereas, resurgas ub. melius, ut pereas, resurges ub.*

Hauserit, aboleverit] ms. *h. absorpserit.*

In nihilum prodegerit, reddet te] ms. *in nih. redegerit, reddet.*

11. Omnia aemulis substantiis] ms. *omnia ex ae. S. sub unitate constarent.*

Et ipsa vita et morte] ms. *ipsa v. et m. eadem. Aevum quoque ita distincta conditione conservatur, ut prima autem pars ab exordio, etc.*

12. Omne humanum genus] ms. *omnium hominum genus.*

Immensam aeternitatis] ms. *in immensam aeternitatis.*

15. Nec mors iam, nec rursus] ms. *nec mors iam rursus.*

Apud Deum semper] ms. *abest τὸ semper. et redundat.*

In poena aequae] ms. *in paenam aequae.*

Divinam scilicet subministrationem] ms. *divina scilicet subministratione.*

14. Alius est qui usui] ms. *alius est ignis qui us.*

Eructans] ms. *eructans.*

15. Et hoc erit testimonium] ms. *τὸ Et, abest : nec vero opus.*

CAP. XLIX.

XLIX, 2. [Pag. LXXXI]. Nullo titulo damnari] ms. *proinde nullo t. d.*

5. Nam et multis et aliis] ms. *nam et mult. al.*

Vanis et fabulosis inaccusatis et impunitis, ut] ms. *in eius modis accusatis et impunitis. ut noxiis : aequae enim, si utique inrīsum, iudicandum est, non gladiis, et ignibus, etc.*

5. Nisi velim, non potest] ms. *nisi velim, non posses.*

7. spiritu P¹; spiritum P².

9. adoleverit P.

11. cum constarent P. — ita destinata distincta P. — expectavimus P¹; expectamus P².

12. aulaei P¹; aulae P².

15. nutrientes P.

XLIX, 1. hae sunt P. — et in poetis P.

3. etsi falsa] etsi falla.

4. captatur] captatus.

CAP. L.

L, 1. Plane volumus pati verum] ms. *tò Pati* in ms. non comparet.

Et bellum miles] ms. *abest tò Miles*.

5. Sed obducimur certe] ms. *sed occidimur certo, cum obtinui-mus : ergo vincimus*.

Sarmentitios et semissios] ms. *et sarmentarios et semiaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti, etc.*

4. [PAG. LXXXII]. Propterea enim desperati] ms. *merito desp.*

In causa gloriae] ms. *in causam gloriae*.

5. Catanensium Aetnaeis] ms. *tò Catanensium*, non legitur.

Donavit] ms. *donat*.

Rogo se secundum matrimonium dedit] ms. *Rogo secundum matr. evadit*. Optime id quidem.

Praeconium castitatis] ms. *praecon. castitatis et pudicitiae*.

6. Et in captivitate] ms. *etiam in cap.*

Cum in exitum Ptisanae] ms. *cum in exemplum Ptissanae*.

8. Attica meretrix] ms. *Att. quaedam mer.*

Ut expueret et vocem] ms. *ut expelleret et v.*

Si etiam victa] ms. *etiamsi victa*.

9. Contemptum mortis, impassibilibus flagellis] ms. *impassibilem fieri ; flagellis tyranni subiectus*.

Propinquorum acerbata] ms. *Propinquorum acerba*.

Tantum honorem tolerantiae] ms. *tantum honoris toll.*

10. Quia humanam] ms. *quia humana*.

Omnimodo animi tantum pro patria] ms. *omni modo : cui tantum pro patria, pro agro, pro imperio, pro amicitia permissum est, quantum. etc.*

11. Statuas diffunditis] ms. *statuas decernitis, et imagines scribitis*.

Inciditis aeternitatem] ms. *inciditis in aeternitatem*.

12. Ad lenonem clamando] ms. *ad len. damnandum Christia-*

L, 2. pro quo certaveris optinere P¹ ; optinere pro quo certaveris P².

3. exurimus P¹ ; exurimur P².

4. desperatio atque perditio P. — Catanensium Aetnaeis] Atheniensium aethneis P *corr. in marg. aethneis*). — rogo se secundum P¹ ; rogo se ob secundum P² (in marg. inf.)

6. cruces] truces P.

8. expuit] expellit P.

9. Zenocleates P.

10. pro agro] om. P.

nam potius, quam ad leonem putastis, et confessi.

13. Nec quidquam tamen profuit] ms. *nec quicquam tamen proficit exquisitior quaeque.*

Plures efficimur] ms. *etiam plures ef.*

13. Illa ipsa obstinatio] ms. *ipsa illa obst.*

13. efficimus P.

14. gallinicus P.

16. absolvimur. APOLLOGYTICUM QUINTI TERTULLIANI EXPLICIT.

Suum cuique. En 1910, M. le Dr H. Hoppe, de Minden, qui s'occupe de la publication de l'*Apologétique* dans le *Corpus script. eccl.* de Vienne, avait bien voulu nous communiquer les principales variantes de P et de M, d'après la collation de Reifferscheid. Voy. *Musée Belge*, 1910, p. 218. En collationnant nous-même minutieusement les deux mss., nous n'avons pas manqué de tirer profit des notes de M. Hoppe. Nous tenons à lui renouveler ici l'expression de notre reconnaissance.

SYNTAXE
DES
INSCRIPTIONS LATINES D'AFRIQUE

PAR
J. B. POUKENS, S. J.
Docteur en Philosophie et Lettres.
(Suite.)

SYNTAXE DES CAS.

A. Le Nominatif.

Les particularités dignes d'être signalées sont très peu nombreuses. Elles se réduisent à quelques constructions insolites (nominatif absolu? nominatif après préposition, etc.) dont l'interprétation ne saurait aucunement conduire à une vue générale.

I. NOMINATIF ABSOLU.

10023 (a. 14). Imp(erator) Caes(ar) Augusti f(ilius) Augustus tri. pot. XVI
Asprenas cos ... viam ex castr(is) hibernis Tacapes muniendam curavit
leg. III Aug.

Les éditeurs du C. I. L. remarquent que grammaticalement la fonction des trois nominatifs *Augustus*, *Asprenas*, *leg(io)* est obscure. Il faudrait : *Imperatore... Augusto... Asprenas... curavit per leg. III*. Ou bien : *Imperatore... Augusto... Asprenas... curavit. Leg(io) III Aug. (fecit)*. Ou encore : *Imperator... Augustus... Asprenate consule... curavit per leg. III Aug.*

Pour expliquer l'inscription telle qu'elle est, on peut essayer plusieurs hypothèses : croire à la parataxe de trois

LE MUSEE BELGE

VOL XVI 1912 PP181-240

~~WALLENZING, J. P.~~

LES TROIS PRINCIPAUX MANUSCRITS DE
L'APOLOGETICUM DE TERTULLIEN.